

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XVII – leto 1971/72 – št. 5

Jezik in slovstvo

Letnik XVII. številka 5

Ljubljana, februar 1971/72

Časopis izhaja od oktobra do maja (8 številki)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Franc Jakopin, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Milan Dolgan (metodika), Franc Jakopin (jezikoslovje), Matjaž Kmecl (slovstvena zgodovina)

Tehnični urednik: Ivo Graul

Tisk Aero, kemična in grafična industrija Celje

Opremila inž. arh. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun pri SDK 501-8-4

Letna naročnina 32.— din, polletna 16.— din, posamezna številka 4.— din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjeniku, 16.— din

Za tujino celoletna naročnina 48.— din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Vsebina pete številke

Razprave in članki

- 133 *Franc Zadavec* Slovstvo v času NOB kot periodizacijsko vprašanje
- 139 *Martina Orožen* Kultura slovenskega jezika v zgodovini našega jezikoslovja
- 148 *Franc Žagar* Stilistične vaje v osnovni šoli
- 153 *Janez Dular* O slovenskem časninarskem jeziku

Zapiski, ocene in poročila

- 160 *Franc Jakopin* Ruben Ivanovič Avanesov v slovanskem jezikoslovju
- 162 *Matjaž Kmecl* Pogled na zgodnji ruski strukturalizem
- 164 *Marko Kranjec* Slovenski bibliografski priročnik
- 165 *Vilko Novak* Prekmursko skôzniti?
- 166 *Zoltan Jan Prežihova* in *Perkonigova* upodobitev dogodkov ob koroškem plebiscitu
- 167 *Ethin Bojc* Naša ljudska modrost v pregovorih in rekih
- 169 *Matej Rode* Novi sovjetski učbenik ruščine za tujce
- 170 *Dragi Stefanija* Novembrski literarno-znanstveni srečanja v Makedoniji
- 171 *Vida Udovič*, *Vlado Jereb* Absolventska ekskurzija slavistov po Makedoniji maja 1971
- 5/3 *F. J.* Iz beloruskega jezikoslovja

Franc Zadavec

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SLOVSTVO V ČASU NOB KOT PERIODIZACIJSKO VPRAŠANJE

Slovenska Matica je izdala knjigo z naslovom *Zgodovina slovenskega slovstva VII*, obravnava pa slovstvo v času NOB. Pred tem sta izšli dve knjigi iste serije, ena se končuje v začetku leta 1941, druga se začne sredi leta 1945. Obe torej novo knjigo gradivsko in časovno bolj ali manj natančno razmejujeta. Ko se izogibata štiriletnega vmesnega obdobja, ga izpostavljata in morda tudi priznavata kot samostojno slovstveno obdobje, ki ga je treba obravnavati kot celoto zase, ker ima pač neke lastne notranje zakonitosti in zato tudi lastne periodizacijske meje. Ali so avtorji teh dveh knjig tako ravnali iz teoretskih premislekov ali pa zato, ker ob pravem času niso dovolj temeljito poznali slovstvenega gradiva iz časa NOB, je vprašanje, ki v tem trenutku ne more biti zanimivo. Resnica ostane, da nova knjiga uresničuje vsaj praktični narek obeh prejšnjih.

V zadnjih letih izdajajo zgodovino slovenskega slovstva tudi mariborska Obzroja. Ker sem sopisec te izdaje, sodeloval pa sem tudi pri Matičini *Slovenski književnosti 1945—1965*, sem se znašel v tveganem položaju, brž ko sem ravnal tako, da v knjigi z naslovom *Ekspresionizem in socialni realizem** kot šesti knjigi mariborske serije — slovstva iz časa NOB nisem tematsko zaokrožil niti časovno zakoličil v posebno poglavje. To kajpada ne pomeni, da sem se izognil partizanskemu odru in dramatiki, partizanskemu verzu in metafori in njihovim čustvenomiselnim dominantam, ali pa drugemu tedanjemu zanimivejšemu slovstvu, npr. Francetu Balantiču in Stanku Majcnu. Toda vse to vključujem v slovstvene razvojne loke v tridesetih in štiridesetih letih. Povedano nakratko, letnicama 1941—1945 ne priznavam periodizacijsko razmejitvene moči.

Prof. Viktor Smolej, pisec *Zgodovine slovenskega slovstva VII*, in Slovenska Matica sta me ob strokovnem spominjanju na tridesetletnico vstaje povabila nakratko povedati, kaj mislim o periodizacijski problematiki tega obdobja.

Preden bom svoje stališče utemeljeval, naj povem tole. Ko menim, da obdobje od leta 1941—1945 ni tako slovstveno obdobje, ki bi moralo dobiti lastne periodizacijske meje, izhajam iz načela, da odsek nekega slovstva upravičeno dobi te meje le takrat, če jih narekuje njegov enoten idejno-estetski sestav, ki se bistveno loči od prejšnjega in naslednjega. Zelo vprašljivo pa je, ali je tak sestav v našem času nastal in ali je sploh lahko nastal. Slovenska literatura je bila v tridesetih letih idejnovsebinsko in estetsko razvit, stilno zahtevno izražen pojav v vseh treh vrstah, tudi v dramatiki. Okupacija je njen nadaljnji vzpon, ki sta ga zagotavljali generaciji iz dvajsetih in tridesetih let, nasilno prekinila. Namesto novega vzpona je nastal zastoj, ki ga označuje sicer močan, neposreden, a časovno kratkotrajen vsebinski impulz in neznaten oblikovni premik, ki pa ni sta bistveno spremenila prekinjene slovstvene strukture. Res je sicer, da je nad-

* Knjiga bo izšla letos spomladi.

individualna, narodna usoda pisatelje tematsko, motivno, razpoložensko in miselno, zato pa tudi izrazno bolj združevala kot razdvajala, res pa je tudi, da so živeli in delali razpršeno, predvsem pa zavestno bolj služili mobilizacijski besedi kot iskali novih umetniških poti.

Tu pa sem se približal elementom, ki lahko kaj več povedo o razmejevalnih možnostih in nemožnostih tedanjega slovstvenega dogajanja.

Poudariti je vredno, da so se nekateri idejnovsebinski in oblikovnostilni pojavi, ki jih je štiriletni boj radikaliziral, razmahnili že v tridesetih letih, da je slovenski pisatelj narodni odpor in socialno revolucijo pripravljal že vsa trideseta leta.

Na prvem mestu naj omenim navzočnost tako imenovanih objektivnih literarnih navdihov, nacionalnega in socialnega. Znano je, da sta po prvi svetovni vojni precej zamenjala vlogi, več, do sredine tridesetih let je socialni nacionalnega domala izrinil iz slovstva. Toda po letu 1935 se je nacionalni nezaustavljivo vračal vanj in od leta 1938 dobival kar največji vpliv (France Bevk, Prežihov Voranc, Ciril Kosmač, Miran Jarc, Igo Gruden). Okupacijski čas je prinesel nov razmah tega navdiha, predvsem pri avtorjih, ki so se že prej potegovali za angažirano slovstvo ali pa so takega pisali. To velja tudi za Mateja Bora, ki se je bil kot Vladimir Pavšič v kritiki in esejistiki že nekaj let sem potegoval za angažirani socialni realizem, potem pa je radikalnost prenesel še v območje nacionalnega navdiha, v pesem upora in revolucije.

Prvo, kar se je zgodilo, je torej bilo, da je zaostreni zgodovinski čas stopnjeval moč ne le tradicionalnega, ampak enega glavnih navdihov slovenskega slovstva sploh. Nekatera partizanska dramatska besedila so manj intenzivno ohranjala socialni navdih, ki je tako plodno in kvalitetno vodil slovensko slovstvo med prvo in drugo svetovno vojno.

V drugi polovici tridesetih let so liriko začeli polniti tudi toni novega pesimizma in optimizma, himničnosti in potlačenosti pa prividi smrti, kar si je najbrž moč razlagati tudi kot odmev španske državljanske vojne, predvsem pa s pripravami na nov evropski spopad. Analitični preizkus pesemskih vrst bi pokazal, kako se je npr. krivulja balade od ničelne stopnje leta 1935 v naslednjih letih strmo dvigala, kar pač pomeni, da sta evropska fašistična grožnja in domača malomeščanska brezperspektivnost razumnika obkoljevali, upogibali v brezizgledne položaje. Trpljenje in upor med okupacijo sta kajpada le še povečala, ostro stopnjevala možnosti za balado, za objektivno in za lirsko subjektivno. Močni premiki so opazni tudi v metaforiki. Ta se je začela predmetno radikalizirati, postajati podobna nekdanji futuristični, deloma tudi ekspresionistični, takoj po letu 1935. Leta 1936 je npr. Edvard Kocbek objavil pesmi *Temne podobe*, *Na Prager-skem* in druge in jih napolnil s takimile podobami in sporočili: razdivjana lokomotiva »vleče plombirane vagone«, »četrti vlak municije nocej«; pesnik vidi »mlake krvi«, ljudi, ki so »vsi ustreljeni in križani, vsi sežgani in zaklani, vsi razparani / vsi potopljeni, vsi v zemljo zabiti...« Ko je izbruhnila druga svetovna vojna, je Božo Vodušek v pesmih *Uvodne koračnice* in *Zračni napad* leta 1939 uporabil že obsežen vojnotehnični besednjak: tank, oklopnjača, »jekleni ogromni hrošči«, letalo, regljanje; tehnične pojave in stroje je postavil v primerno tesnobno razpoloženje pa tudi v vesoljsko razviharjene, napol apokalip-

tične podobe: letala sipljejo »ognjene odpadke po prepadnem vsemiru«, nad Evropo divja »pošastni bakhanal demonov«. To, po predmetnosti in razpoloženjih že vojno poezijo je zbirka *Previharimo viharje* lahko le še radikalizirala iz neposrednega doživetja železa in krvi, iz novega bojno estetskega načela »zob za zob in glavo za glavo«.

Sicer pa je okupacija komaj katerega, zlasti starejšega pesnika opazneje odvrnila od njegove poetike in stila. Premik je opazen pri Boru, le deloma pri Kajuhu in zelo malo pri Župančiču. Njegov poetološki predlog »pesem za današnjo rabo« je opozarjal bolj na nujen vsebinski premik pesmi, klical njeno vsebinsko objektivizacijo, sestop iz nadzemskih viher na vroča tla slovenske zgodovine. Župančič je že od cikla *Med ostrnicami* iskal novo obliko, jo potrdil v baladi *Obup* (1938), med okupacijo pa v kratkem sekanem verzu napisal le še nekaj pesmi, npr. balado *Vran*. Vladimir Pavšič je leta 1940 objavil umirjene, skoraj melodiozne verze z rimami, se že očitno nagibal v tedanjo novoklasicistično smer, nato pa prve partizanske pesmi izpel v heterosilabičnem, sunkovitem, sekanem verzu. Vendar ne bi bilo dobro popolnoma pozabiti, da je cikel *Na partizanski straži* (osem pesmi) in še dve, tri druge zložil v jamskem enajstercu in verze rimal. Pesem Karla Destovnika-Kajuha pozna v estetskih vrhuncih ritmično in oblikovno ubranost, navdihovala je za nebombastične uglasbitve, za umetniške vrhunce slovenskega samospeva. Zdi se, da je umetniška vrednost partizanske pesmi še najbolj v tem, da je ohranila tudi tradicijo stabilnega verza, da torej ni v celoti izpeta v burnih ritmih.

In kakšno razvojno mesto gre partizanskemu odru in dramatik?

Partizanski oder je bil nedvomno pomemben oblikovalni dejavnik, sotvorec narodne in revolucionarne zavesti. Vemo, da so njegova tla bili gozdna jasa, vaški trg, skedenj, voz naslonjen na zid (Filip Kalan, *Veseli veter*, 1956), da je bil to torej množično gledališče na prostem, da je uporabljal govorski zbor, pripravljena besedila, spontani dialog in podobno gradivo. Večina tega ima korenine v oblikah proletarskega odra in farnega oziroma »pravega ljudskega odra«. Slovensko farno »gledališče pod milim nebom« je bilo seveda povzeto po podobnem francoskem, švicarskem in nemškem tipu pasijonskih iger in govorskih zborov, podobno pa je bilo tudi obliki politično agitacijskega gledališča v nemškem tretjem rajhu in v Sovjetski zvezi. Farni oder je služil katoliški akciji, proletarski oder pa delavskemu odporu proti kapitalističnemu razredu. Partizanski oder je po obliki, po mobilizacijski tendenci enak tema predhodnikoma. S proletarskim se ne razhaja tudi vsebinsko. Besedila zanj poudarjajo namreč narodno osvobodilno in socialno revolucionarno tendenco, so socialno-rodoljuben pojav. Tematizirajo nosilce groze in svetlobe, povečujejo pogum, smešijo strah in individualizem, izdajalstvo in koristolovje. Stilna obdelava pa zaostaja za to idejnovsebinsko veličino. Zaradi črno-belih značajev, zaradi nezahtevne dramaturgije ostaja ta dramatika na ravni romantično realistične spodbudne ljudske igre, čeprav jo prerašča po iskrenosti, avtentičnosti in neposrednosti tega, kar prikazuje.

Omenil sem le nekatere, vendar zelo vidne elemente partizanskega slovstva in gledališča. Ti elementi niti po obsegu niti po kvaliteti niso tako enkratni, novi, netradicionalni, da bi terjali periodizacijske meje. O takih mejah nas ne bo pre-

pričala še tako podrobna, vsestranska razčlenitev tega slovstva. S tem pa se narodnopolitični in kulturnozgodovinski pomen tega slovstva ne bo prav nič zmanjšal.

Slovstvo, ki je nastajalo zunaj teoretskih in praktičnih okvirov osvobodilnega boja, zunaj narodno zavezujočega, mobilizacijskega »kulturnega molka«, pa bo le še manj moglo kdaj postati razmejitveni, periodizacijski dejavnik. Večina tega slovstva je namreč zdrsnila na rob velikega, dramatičnega zgodovinskega prizora, njegovi avtorji so se umikali v dozdevno idiliko kmetske hiše, v vaško domačijsko preteklost, ali pa so se ujeli v tragični subjektivizem. Kam z idealizacijo kmetskega življenja in z liriko predmetov kmetske hiše, potem ko so v tridesetih letih v Prežihovi, Kranjčevi, Kosmačevi, Ingoličevi, Potrčevi, Kreftovi ... prozi zazijale razpoke kmetske duševnosti in nrvnosti, največkrat motivirane s slovensko kmetsko revščino? Zlasti pa kam s to idealistično tančico v trenutku, ko je okupacija kmetskega človeka narodno in socialno preizkušala enako rezko in natančno kot delavca in razumnika? Tega slovstva tudi ni moč imeti za plod »notranje« emigracije, saj ne izraža nesoglasja ali celo odpora do slovenskih profašističnih sil. Še manj je ta literatura — razen ene, dveh Majcnovih legend in Gregorinovega romana *V pečevju* — prikrita opozicija proti okupatorjem. V nobenem primeru pa ni junaštvo, kot je bila npr. pri enem delu nemških pisateljev, ki so morali notranjo emigracijo ali poživitev uradno nezaželenih tem poplačati v koncentracijskih taboriščih. Kot motivacijsko ozadje dobršnega dela te literature lahko služi izjava Stanka Majcna, zapisana v Gledališkem listu 27. aprila 1945 ob premieri njegove drame *Materi*. Povedal je namreč, da s to dramo, ki se godi med prvo svetovno vojno v Slovenskih goricah, ni maral biti angažirani pisatelj: »Hotel sem se iztrgati iz hudih dni, v katerih živimo, vsaj za nekaj ur, izruvat se iz časa in okolja, ki sem vanju zaprt, sleči se in biti drug človek. Kakšen? Miren, ne živčen, trezen, ne vročičen, spravljiv, ne razdražen, resničen, ne lažniv. Delo sem napisal, da se premamim. Zato naj tudi občinstvo ne išče, česar ni v njem. Strašnih ugank, ki nam jih zastavlja čas, umetnost ne rešuje in jih reševati ne more.« Izjava poudarja zavesten umik pred resničnostjo v romantični svet subjektivne, navidezne svobode, hotenje po navidezni odrešenosti pred »strašno uganko« časa. Hkrati je pacifistična in preseneča toliko bolj, ker je Majcen po prvi svetovni vojni objavljaj nespravljive, kritične drame, v neprimerljivo hujšem narodnem položaju pa izpovedoval pasivno slovstveno ideologijo.

Dodati pa je treba, da je teorija in praksa samozadovoljne domačijske romantike z idealistično novo stvarnostjo vred v teh letih doživela skorajda konec oziroma je životarila predvsem kot program kulturnopolitičnega in slovstvenega ideologa (drugače Tine Debeljak, *Duh medvojne književnosti*, Zbornik zimske pomoči, 1944). Razen Balantičevih pesmi, Majcnove proze in romana Jožeta Dularja *Krka umira* je večina ostalega slovstva gradivo nižje vrste, ki ga niso napisali umetniški samohodci in iznajditelji.

Tudi ta dejstva govorijo torej proti periodizaciji slovstva z letnicama 1941—1945.

S tem pa še niso izčrpani vsi motivi, ki svarijo pred prenačnimi periodizacijskimi zarezami in poimenovanji dobe in motivi, ki opozarjajo, da letnici 1941—1945 le prekinjata notranje razvojne zakonitosti slovstva tridesetih in štiridesetih let.

Tak motiv je npr. tudi resnica, da najpomembnejši pisatelji iz tridesetih let: Prežih, Krefc, Kranjec, Kosmač, Vodušek, Kocbek, Klopčič, Bevk, oba Kozaka, Brnčič, Ingolič in še kdo v letih 1941—1945 slovstveno ali sploh niso, ali pa so zelo malo delali. To je bilo toliko usodnejše, ker ni moč dvomiti, da bi obdržali umetniško vodstvo morda še deset let. Podobna ugotovitev velja tudi za prekinjene vodilne literarnoteoretske in literarnokritične publiciste.

Navedena imena pa so hkrati tudi tista, ki ustvarjajo kontinuiteto, trdno vez med desetletjema. Predvojni socialno kritični realist je po osvoboditvi lahko popolnoma objektivno zapisal, da se slovenska književnost za marksističnega duha ni začela bojevati šele po letu 1945, ampak je s tem duhom prepojena slovstvena knjiga zavzela opazen položaj že v tridesetih letih, in da se je napredni pisatelj po vojni spopadel z malomeščansko dekadenco in solipsizmom s položajem, ki jih je zavzel že pred vojno, čeprav bi kdo po letu 1948 hotel dokazovati tudi drugače (Miško Kranjec, *Za socialistično idejnost naše kulture*, 1948). Predvojni socialno kritični realizem je po osvoboditvi dobil primes heroizma, prejšnja socialna revolucionarnost se je prevešala v socialistični optimizem, ta pa je včasih izgubil, zasenčil realistično podobo človeka. Take šablonizacije in tipizacije pa je najbrž treba veliko bolj vezati na povojni optimizem in na misel, ki je nekoč sanjane cilje hotela zdaj čez noč uresničiti, manj pa jih je moč oslanjati na ždanovizem.

Napredna, revolucionarna pisateljska skupina iz tridesetih let je skupaj z mlado vojno generacijo leta 1945 dobila ves revijalni tisk in utrjevala svoja stališča. Osvobodilna vojna je postala prag, spodbuda, možnost in poglobitev tistega, kar se je razmahnilo v tridesetih letih. Hkrati je jamčila tudi odločnejši spopad z vsako novo idealistično estetiko, tudi z estetiko socialističnega realizma in eksistencializma. Iz tridesetih let se je v štiridesetega preneslo estetsko načelo socialnega realizma, ki zahteva zgodovinsko motivacijo dramskega in epskega karakterja, lirsko pesem pa odpira tudi za socialno problematiko in zavzetost. Ko je predvojna kritika poudarjala spoznavni pomen socialnega realizma, ni zemarjala estetskega kriterija. Vztrajala je pri zahtevi, da umetniško obstaja le, kar ima svoj umetniški slog, svojo izoblikovanost. Po vojni se to stališče ni spremenilo. Ostal je humanistični cilj te kritike, ostali pa so tudi poudarki na formalnem načelu. Kalanov klic Boru leta 1946: »Postani mojster pesniške besede!« (*O starih in novih poetih*, 1946) je povzegal in hkrati nadaljeval sporočilo tridesetih let, da je lepota vogelni kamen vsakršnega umetniškega ustvarjanja, oblikovanje preizkus, kjer socialni realist in vsak drug pisatelj pade ali pa zmaga. Tudi med Kozakovimi *Blodnjami za lepoto* (1940) in esejem *Komu zvon* (1952) bi ne odkrili bistvenih estetsko teoretskih razločkov.

In kakšni bi utegnili biti razločki med personalizmom in krščanskim eksistencializmom iz tridesetih let in med onim, ki ga uresničujeta knjigi *Tovarišija*, *Strah in pogum* in še Kocbekove pesmi iz teh let? Očitnejših razločkov ne vidim, pač, enega samega: da je negacija marksizma tukaj omiljena in da je pesnik svojo predvojno grozo, ki jo je doživljal v okviru nazora, zdaj poglobil še z zgodovinsko določenostjo.

Na koncu naj dodam, da utegne letnici 1941—1945 zanikati kot slovstveno periodizacijski letnici tudi pogled na slovensko slovstvo med prvo svetovno vojno

in na dejstvo, da si let 1914 in 1918 doslej še noben slovenski literarni zgodovinar ni izbral za periodiziranje. Ta motiv je kajpada le primerjalen in o našem vprašanju ne more občutneje soodločati iz dveh razlogov: prvič zato, ker je bil zgodovinski položaj slovenskega naroda in njegovih pisateljev v obeh primerih bistveno drugačen, drugič zato, ker obe štiriletji deli več kot dvajsetleten sloj slogovno in idejnovsebinsko kvalitetne literature. In vendar je deloma v stilni, zlasti pa v vsebinski strukturi slovstva obeh dob najti presenetljive sorodne črte. Tam kakor tu vojni motivi, tesnoba, tožba, odpor in krik iz narodove politične in npravne stiske, neprikrito osvobojevalni idejni motivi, ki se stopnjujejo do nacionalnega junaštva (Župančičevi motivi, Cankarjeve *Podobe iz sanj*, Finžgarjev cikel *Prerokovana*, Levstikovo *Gadje gnezdo*, nekatere Gradnikove pesmi, Pugljeve novele in podobno gradivo). In ne nazadnje: pesnik, ki je leta 1917 v *Našem pismu* obtoževal in rotil zmedene slovenske politike, je leta 1941 mobiliziral slovensko slovstveno muzo za boj proti narodnemu genocidu s pesmijo *Veš, poet, svoj dolg?*

Zgornji mozaik idejnoestetskih sestavin slovenskega slovstva v tridesetih in štiridesetih letih, njegovo notranjo sklenjenost in štiriletno prekinjenost je seveda moč dopolnjevati in še globlje razsvetliti. V celotni slovstveni masi tega obdobja poznamo iz let osvobodilnega boja nekaj desetih estetsko neoporečnih pesmi, dve, tri srednje dobra dramska besedila ter nekaj krajših pripovednih proz, ki vzdržijo estetsko presojo. Zato omogočajo slovstvena dejstva iz tridesetih in štiridesetih let ob naslovu »Slovstvo v času NOB kot periodizacijsko vprašanje« sklepati takole:

1. Posebna obravnava slovstva iz časa NOB je možna, vendar bolj iz pietete do njenega revolucionarnega dela, kakor pa kot neizogibna naloga, ki izvira iz umetniške slovstvene strukture. Okupator je pri korenini ogrozil slovensko besedo. Zato je dragocen vsak verz in spis, vsako talčevo pismo, ki so nastali iz individualnega, narodnega in socialno revolucionarnega odpora in junaštva. Toda še tako plemenita, pristna manifestacija volje po svobodi, ohranjena v zapisani besedi, ne more biti umetnostni kriterij. Meje morajo ostati jasne: nekaj je besedna umetnina, nekaj človečansko in narodno dragocen jezikovni dokument. Teh meja ni moč zabrisati kot ni moč zamenjati fragmenta s celoto, zasnutka za umetnino z umetnino samo. Zlasti ne sredi dvajsetega stoletja, ko ima slovensko slovstvo za seboj že dobro stoletje sestave visoke besedne umetnosti.

2. Nekateri tematski, idejni in oblikovni loki slovenskega slovstva so med letnicami 1941—1945 odmrli ali se za daljši čas umaknili, drugi so se radikalizirali. Veliko pisateljev je vojna uničila, v osvobodilnem boju pa so se oglasili tudi pesniki začetniki, ki so kasneje dosegli umetniško raven. Osvobodilni boj je bil dramatično prizorišče, na katerem je nastalo več pobud za novo slovstvo kot novih umetniških realizacij.

Ker je doba od 1941 do 1945 dala sorazmerno malo velike literature, bila pa velika pobuda za nova vsebinska in stilna iskanja, ostajata letnici 1941—1945 z narodnopolitičnega stališča izjemno pomembni, njuna literarnozgodovinska, periodizacijska določevalnost pa je znanstveno neuporabna.

KULTURA SLOVENSKEGA JEZIKA V ZGODOVINI NAŠEGA JEZIKOSLOVJA*

Kultura jezika pomeni za povprečnega jezikovnega uporabnika nekakšno »učinkovanje« na govorjeni in pismeni knjižni jezik, izobraževanje, ki je zaobseženo v dveh merilih družbenega vrednotenja, v *pravilnosti in lepoti*. Kultura jezika nikakor ni samo stvar jezikoslovcov. Vanjo se vključuje obsežno udejstvovanje vseh uporabnikov v jezikovni praksi, v teoretičnem smislu pa se s temi vprašanji ukvarjata kar dve jezikoslovni veji: normativno-opisna slovnica in normativna literarnozgodovinska ter jezikovna stilistika. Prva kolikor toliko usmerja sodobno jezikovno rabo s pravili, ki jih povzema iz pismenega in govorjenega jezika sedanjosti in neposredne preteklosti, in ponazarja delovanje jezikovnega sistema v ožjem, slovničnem smislu. Stilistika izhaja predvsem iz umetniške tradicije pismenega jezika (usmerjena je predvsem k umetniškemu jeziku) in posreduje jezikovne podatke, dosežke o zgradbi, slogu, tipih besednega izražanja ter ritmiki umetniških, pa tudi ljudskih leposlovnih zvrsti.¹

V bistvu si nasprotujeta, saj prva utrjuje in nenehno opozarja na ustaljeno slovnično pravilnost, ki jo želi splošni razumljivosti in splošni izobrazbi v korist vzdrževati, druga pa te tradicionalne okvire prestopa in jih s posebnostmi glasoslovnega, oblikoslovnega, najpogosteje pa besednega ali sintaktičnega značaja, prerašča in s tem v časovnih presledkih povzroča odločilne spremembe ali celo razvojne preobrate v zakonitostih posameznih jezikovnih sistemov.²

Če sta oba ta nasprotujoča si nagiba v znosnem sorazmerju, lepo pogojujeta organsko razvojno rast knjižnega ali tudi neknjižnega jezika, ki je vidna v nenehnem izmenjavanju besed, prispodob, stavčnih shem, slovničnih oblik itd. v jezikovni sodobnosti, še jasneje pa so tovrstne izmenjave razvidne iz jezikovne preteklosti.

Pri oblikovanju jezikovne kulture sta v navedenem smislu vedno prisotni dve merili: merilo jezikovne, to je slovnične pravilnosti³ in merilo estetske, to je stilistične pravilnosti. V zametkih ju je mogoče zasledovati že vse od začetkov slovenske nabožne književnosti, od protestantov dalje, ki so prvi izpričano zavestno v tekstih oblikovali slovenski »kulturni dialekt«. Stilne analize še starejših jezikovnih spomenikov pa nas v tem pogledu usmerjajo celo v 10. stoletje, v čas nastanka Brižinskih spomenikov (Pogačnik, Pogorelec), saj je iz njih razvidna stilna praksa starejše, neslovanske predloge z značilnostmi prvotnega obrednega jezika.

Omenjeni merili jezikovnega vrednotenja sta v zgodovinskem razvoju spremenljivi; odvisni sta od teoretično-jezikoslovnih nazorov in družbeno-razrednih idej-

* Prirejeno po predavanju na strokovnem seminarju za slovenski knjižni jezik, v Celju 25. septembra 1971.

¹ J. Pogačnik, *Poglavja iz splošne stilistike*. Jezikovni pogovori II. Ljubljana 1967. Str. 173—234.

² E. Stankiewicz, *Problemi pesničkog jezika s gledišta lingvistike*. Filološki pregled I/II. Beograd 1963.

³ B. Urbančič, *O kriterijih pravilnosti v knjižni slovenščini*. JIS VI 1960/61, VII 1961.

nih sprememb. Zgodovinska izkušnja govori še o eni zakonitosti: čim višjo vrednoto predstavlja »deželni« ali kasneje narodni jezik ozaveščenim posameznikom ter jezikoslovcem, tem večja je skrb za kulturo jezika.

Seveda je mogoče v starejših razdobjih ti merili razbrati predvsem iz jezikovne prakse, saj do konca 18. stoletja ni bilo na razpolago dovolj tovrstnih priročnikov; Bohoričeva slovnica je bila redka. Bohorič v svoji slovnici navaja prvenstveno normativna pravila za pismeni jezik, kolikor jih je pač izluščil iz praktične pismene rabe svojega razdobja. Vendar stilno vprašanje ni bilo popolnoma zanemarjeno. V sintaktičnem delu navaja in upošteva »pesniške figure« kot sintaktične različice posameznih besednih vrst ali posameznih besednih zvez, ki so v tekstih služile raznolikosti izražanja in s tem opravljale estetsko oziroma stilistično funkcijo; seveda je ozir na latinski stilistični »kanon« prisoten. Zanimivo je, da je estetsko merilo izražanja podrejeno slovničnemu merilu jezikovne pravilnosti.

Razumljivo je, da je za prve pisce in prevajalce značilna v tem pogledu, kljub zavesti o potrebi jezikovne pismene skupnosti, še dokajšnja stopnja subjektivnosti. Že Trubar sam se je v začetku svojega dela teh meril ob pisanju črke in besede v knjižnem jeziku zavedel, a je predvsem ob besedju estetski vidik iz idejno vzgojnih razlogov podredil funkcionalnosti sporočanja. Pravi: »Mi smo, Bug vej, dosti zmišlovali s kakovimi puhštabi to našo besedo bi mogli prov po tej ortografiji štaltnu inu zastopnu pisati.« Pojasnil in utemeljil je tudi svoj odnos do besedišča in jezikovnega sloga: »Mi nismo v letimu našimu obračanu oli tolmačovanu lepih, gladkih, visokih, kunštnih, novih oli neznanih besed iskali, temuč te gmajnske krajske preproste besede, katere vsaki dobri preprosti Slovenec lehu more zastopiti (P. Trubar, Ta Evangeli Svetiga Matevsha, 1555). Rekli bi lahko, da se je odločil za živ, vsakdanji pogovorni jezik, ki je primerno vsebini govorniško privzdignjen, saj je slovensko cerkveno govorništvo do 16. stol. nedvomno že izoblikovalo svojo tradicijo, od kod bi sicer Trubar imel tako izrazno prožnost in pripovedno razgibanost v svojih uvodih in polemikah. Za njim in drugimi protestanti pa je v naslednjih stoletjih tako v normativnem kot v stilističnem pogledu značilno zanimivo medsebojno učinkovanje cerkvene pismene tradicije in vedno v večji ali manjši meri prisotne pokrajinske jezikovne stvarnosti.

Iz navedenih razlogov, predvsem pa zaradi pomanjkanja normativnih navodil, je bila »kulturna politika« v 17. in 18. stoletju še manj enotna, zato pa izvirni vsebinski teksti (pridige, molitveniki, pesmarice) kažejo na »bogato« oblikoslovno, predvsem pa glasoslovno krajevno obarvano »individualnost« deželnega jezika, za baročne pridigarje je seveda posebej v estetskem pogledu značilna govorniška stilistična bohotnost.⁴

Stilne posebnosti tovrstnega jezika izhajajo že iz prvotne učinkovalnostne funkcije obrednega jezika različnih verstev, saj je znano (o tem piše Milewski⁵), da se že obredni jeziki poganskih verstev razlikujejo od jezika običajnega sporočanja. V rabi posebnih besed, oblik in besednih zvez se skriva posebna, magična

⁴ B. Pogorelec, *Nastajanje slovenskega knjižnega jezika od začetkov do konca 18. stoletja*. Jezikovni pogovori II. Ljubljana 1967.

⁵ T. Milewski, *Językozawstwo*. Warszawa 1965. Str. 246—250.

učinkovitost, zato imajo ta sredstva, po predstavi verujočih, posebno moč nad različnimi naravnimi in življenjskimi pojavi (npr. zakletve).

Torej je tudi v tej jezikovno-vsebinski zvrsti, ki je postala podlaga sodobnemu knjižnemu jeziku, že od vsega začetka prisoten estetsko-ekspresivni delež. V metaforičnem pogledu gre za naslonitev na biblijo, na ljudsko pesem in na pogovorno ekspresivnost.

Tudi za Pohlinovo dobo, ki je nakazala dvom v »pravilnost« pismene besede, ker se je zdela delno arhaična, delno že »pokvarjena«, a tudi od žive rabe (seveda pokrajinske) preveč oddaljena, je značilno, da so obstajala, se oblikovala in preoblikovala določena pravila jezikovne pravilnosti in lepote. V pojmovanju vnetih poznavalcev slovnice in raziskovalcev jezika se pojavi značilna dvojnost. Japelj in Gutschmann vztrajata pri kolikor toliko tradicionalni, že s študijem jezika utemeljeni pismeni pravilnosti (uveljavljanje etimološkega načela v pisavi), ki Slovence vsaj delno združuje, Pohlin pa se odloči za novo, sinhronično izhodišče, ker se je pismena beseda preveč razhajala z govornim jezikom središča predvsem v glasovnem in oblikovnem pogledu. Prehod na sinhronično raven v marsičem spremeni podobo iz Bohoriča znanega jezikovnega opisa. Upoštevanje sodobnega gradiva pa je vendar v marsičem pripomoglo k razčiščenju stališč in mnenju o knjižnem jeziku in omogočilo natančnejšo klasifikacijo nekaterih jezikovnih pojavov. Zanimivo pa je, da se omenjeni slovničarji in pisci ob estetskem vrednotenju jezika ne razhajajo. Zavedajo se jezikovne dvojnosti: *dialekt*, ki je grd in nepravilen, in *knjižni jezik*, ki je lep in pravilen! Estetsko vrednotenje jezika ima že izrazit razredni prizvok.

Niti Pohlin niti Gutschmann ne trpita v knjigi »rustikalnih« besed, predvsem pa ne narečnega izgovora v »kultiviranem« cerkvenem govorništvu. Vendar pojem »Pöbelssprache« ne pomenja pri nasprotnikih istih pojavov. Pohlin je npr. hud nasprotnik koroško-gorenskega švapanja, ki je po Gutschmannovi presoji in odločitvi delno prevladalo v pisavi (bil: bių), znano pa je tudi Pohlinovo prizadevanje za »pravilen« izgovor ozkih in širokih, kratkih in dolgih o in e ter drugih samoglasnikov. Gutschmann je predvsem zaradi nazora o pravilnosti pismenega jezika in delno iz estetskih razlogov (uporabljali so termin »Zierlichkeit«) dosledno naslonitev na govorni jezik z glasovnega in delno leksikalnega vidika še ostreje zavračal. Pravi: »Einige wollen behaupten, man müsse im Windischen anders schreiben, anders aber aussprechen. Dieser Satz ist insgesamt falsch und verderblich, weil er nur dachin verleitet, dass man zwar regelmässig schreiben, im Aussprechen aber sich nach der verderbten Gewohnheit des Pöbels richten soll.« Torej glas naj se v knjigi ravna po črki! Lahko pa bi rekli, da tako gledanje zahteva tudi v pravopisnem pogledu nekatere »sinhronične« korekture; črkovni znak naj izraža pravo, živo jezikovno stvarnost. In res je Gutschmann vpeljal celo narečne dvoglasnike (fviet, viefte, fourashnik itd.) pri nekaterih besedah (za prvotno dolgi ê).

Ta nazor je povzročil, da se je tudi odnos do nemških ljudskih popačenk spremenil. V prvem razdobju slovenskega pismenstva (Trubar) niso bile občutene kot nepravilne ali grde. Gutschmann navaja v svoji slovnici obsežen spisek slovenskih besed (delno iz narečja, delno po modelih pismenega jezika izpeljanih) za nemške spakedranke, od tega časa dalje pa se je puristični vidik na leksikalnem področju jezika vedno bolj uveljavljal.

Zanimivo je, da sta pri estetskem vrednotenju jezika najbolj izpostavljeni in opazni glasovna in besedna plast, oblike so nevtralneje in bolj obstojne. V zgodovini slovenske stilistike je prav Pohlin v svoji *Poetiki*⁶ ob razmišljanjih o slovenskem verzju (vklenil ga je v kvantitativno načelo, opazil pa je tudi naglasno načelo slovenske ljudske pesmi) in rimi zadel na izrazito jezikoslovna vprašanja, saj so se ob obravnavanem gradivu pokazale zakonitosti slovenskega pravorečja in naglaševanja.

Tudi kasnejša Metelkova »metrična šola«⁷ v začetku 19. stoletja ni mogla mimo teh vprašanj in v obravnavanih še ni bistveno preseгла glasovnega območja. Vse tovrstne »predpriprave« so imele pozneje vpliv na oblikovno blaglasno dovršene poezije 19. stol., ki se je po »Stritarjevem formalizmu« izrodila. Vsebinski obseg šolske poetike pa se celo do Breznikove slovnice (1934) ni bistveno spremenil (obravnavala le »Meroslovje«).

Odnos do kulture knjižnega jezika se je v začetku 19. stoletja bistveno spremenil. Povzročile so ga ideološke spremembe (oblikovanje narodnostnih skupnosti) in razvoj zgodovinske jezikoslovne znanosti. V smislu prevladujočih idej pride do preobrazbe omenjenih meril; oblikovati se začnejo drugačna merila jezikovne pravilnosti, razvijajo se nove stilistične vrednote.

Ponovno oživiljena in še zavestnejša zamisel o skupnem, vsa življenjska področja obsegajočem knjižnem jeziku vseh Slovencev, se pokaže ob stvarnem gradivu z vseh slovenskih jezikovnih področij izredno zapletena. Sinhronični pristop je za normiranje knjižnega jezika nesprejemljiv, saj v pravopisnem pogledu pomenja preobsežen porast glasovnih, oblikovnih in tudi leksikalnih sredstev. Šele zgodovinski način gledanja na vso to obilico pojavov polagoma v 19. stol. zagotovi vsem Slovincem vsaj zgodovinsko skupno jezikovno enotnost — novo pravilnost. Korenite spremembe v luči primerjalnega slovanskega etimološkega načela pomenjajo kasneje v marsičem prehud odmik od sodobne jezikovne stvarnosti.

Zamisel o vseslovenski knjižni normi na zgodovinski jezikovni podlagi, vsaj kar zadeva glasove in oblike, je izrečena v Kopitarjevi slovnici (1808), istočasno je naglašena potreba po vseslovenskem slovarju. S tem v zvezi nastaja nova zamisel o izobraževalni in umetniško ustvarjalni funkciji knjižnega jezika. Po Kopitarjevem mnenju lahko samo v celoti zbrana narodna jezikovna besedna dediščina omogoči Slovincem pogoje za razvoj prave posvetne besedne umetnosti. Te misli so pomenile važen preobrat v razvoju slovenske gramatične normativnosti, to je jezikovne pravilnosti in stilističnega jezikovnega razvoja.

Kopitar je zavrgel, kot pravi, ponemčeno, kalkirano leksikalno in sintaktično osnovo mestnega jezika in zahteval v knjižnem jeziku »zdravo« ljudsko osnovo. Naslonitev na ljudski jezik je prispevala nove nagibe k oblikovanju jezikovne kulture — pozitivne in negativne. Kako se te zamisli uresničujejo?

V slovničnem pogledu se v knjižnem jeziku na podlagi znanstvenih ugotovitev v zgodovinskem smislu začne izbor oblik po statističnem (relativnem) na-

⁶ F. Petrž, *Prva slovenska poetika*. SR XV (1967), 109–128.

⁷ A. Slodnjak, *Prispevki k poznavanju Prešerna in njegove dobe*. SR VIII (1955), 24–38.

čelu zgodovinske ali vsaj krajevno utemeljene upravičenosti; nastaja posrečena sinteza diahronično-sinhroničnih jezikovnih razvojnih smernic — celo v najširšem primerjalno slovanskem smislu. Enak je odnos do besedja in sintakse, ki ju je puristični vidik najbolj prizadel. Oblikovni in besedni »primanjkljaji« se delno nadomeščajo s slovanskim jezikovnim gradivom in novo tvorbo po slovenskih ali celo slovanskih besedotvornih vzorcih.⁸ Estetski vidik je podrejen ideologiji dobe: lepo je v jeziku to, kar je ljudsko, »narodno«, kar je redko in izjemno, zgodovinsko pietetno.

Ob takem pojmovanju umetnosti in spričo take stilistične jezikovne uresničitve pa je med Kopitarjevimi sodobniki prvič prišlo do spopada, ki govori o zanimivem »razslojevanju« kulturnih odjemalcev. Naglašena je potreba po pravi, ne samo vzgojni slovenski »umetnosti«. Ne samo preprosto ljudstvo, tudi slovenski izobraženec mora imeti svojim duhovnim potrebam primerno književnost in umetnost, da ne bo odvisen od tujih kulturnih dobrin. V slovenski jezikovni ustvarjalni praksi se je tedaj zgodilo za kulturo knjižnega jezika nekaj usodnega. Prešernov preprost, v bistvu na Vodnikovo jezikovno dediščino oprt, umetniško požlahtnjeni ljudski jezik, je postal temelj in vrh umetniških dosežkov knjižnega jezika za vse prihodnje pesniške rodove 19. (deloma tudi 20.) stoletja.⁹ Zanimivo je, kako velik razkorak je tedaj nastal med nastajajočo vseslovansko slovnično normo, njenim v folkloro zazrtim stilističnim nagibom in dejansko jezikovno umetniško stilistično upodobitvijo.

Pripominjam pa, da se tudi v cerkvenem govorništvi in v nabožni književnosti te skrajnosti niso uveljavile, saj sta jih določala meja splošne razumljivosti in ozir na jezikovno funkcionalnost. Tako npr. Slomšek v svojih delih (Hrana evangeljskih nauk, Drobtinice) zelo trezno in zmerno uveljavlja slovnične smerne v smislu slovenskega jezikovnega poenotenja, uveljavlja predvsem manj znano koroško besedje in se zavzema za kultiviranost jezika z ozirom na njegovo vsebino. Zanimive so njegove misli o tem, kako mora govornik »jezik v popolni oblasti imeti glede na čistost in pravilnost izraza«, ne sme se ponižati »na nivo navadnega narečja ljudskega, saj svetost in vzvišenost besede božje zahteva, da se nudi ljudstvu v vredni posodi in svečani obleki« (o tem poroča Ilešič v Popotniku (1900), str. 261).

V skladu z razvojem primerjalno-slovanskega jezikoslovja se je tudi normiranje vseslovenskega knjižnega jezika bolj ali manj približevalo razvojno primerjalni »pravilnosti« jezikovnih pojavov (Nove oblike (1850), Janežičeva slovnica (1854)), kar je nanizalo nemalo novih pravorečnih vprašanj. Govorjeni jezik se je v javnih udejstvovanjih naravnaval po črki. Ni čudno, saj se tak jezik, ki je v knjigah nastajal, resnično nikjer na Slovenskem ni govoril. Povprečne ubeseditve prve polovice 19. stoletja z izjemo Prešerna (v nabožnem slovstvu Slomška), kažejo na tri različne »stilistične« prijeme.

V poeziji prevladuje doneča izumetničenost Koseskega,¹⁰ ki je svoje umetniške učinke dosegal z neregularno tvorbo besed (krič, liv, rah, pah, očit, prekuc, sku-

⁸ Prim. F. Jakopin, *O deležu ruskih elementov v razvoju slovenskega knjižnega jezika*. SR XVI (1968) 65—90.

⁹ Prim. F. Jakopin, *Akcentnye i morfoložičeskie varianty v slovenskoj stihotvornoj reči*. L'Annuaire de l'Institut de Philologie et d' Histoire Orientales et Slaves. XVIII (Bruxelles 1966-7), 199—220.

¹⁰ *Razna dela pesniške in igrokazne Jovana Vesela-Koseskiga*. Matica Slovenska v Ljubljani, 1870.

zba, pozaba, obotava, posodilo, skaloplez, prično) in z izborom besed v kontekstu po zahtevah ritma in rime, le da brez pravega občutka za stilni »rang« besede. Poleg vzvišenih knjižnih besed se pojavljajo pogovorno-žargonske (Snuje v oserčju mi duh, cuka na bedri mi meč; In huš po izbi sêmtertje Begljivka urno šterka, Na noge zbaše dvojca se, za njo marljivo derka ... str. 44. Kadar grob nemilo zine, Angelj čist na svetu mine ... str. 76). V posameznih delih poezije in proze se začne uveljavljati »ilirski«, starinski, narečni, psevdoljudski izraz (Valjavec, Pesmi: tisuč, svaka, san, žitje, stid, svaka kost, sovraž, včini!; Se naveličal sem, v hiši že biti, Dosti že čičal sem, Vúnkaj čem iti ... str. 47; Preplášen ves, un ves je v znoju, Po čelu se mu pot cedi, Al trma dam ga ne pusti ... str. 96; Ko, mné da boli ga bo rešil, Škof vode nekdo nánj je trešil ... str. 105, itd.), v časopisni jezik vdirata »ilirsko« in slovansko besedje (Slovenija, Slovenska Bčela, itd.). Ob svojem času je ostala najmanj opazna prav Prešernova požlahtnjena, splošnemu razumevanju zaradi zahtevne dovršenosti pesniških oblik nekoliko tuja, a vendar živa govornica. Ironija časa!

V zvezi s Prešernovo poezijo sta se pojavili tudi idejno-estetska teorija in kritika (Matija Čop), ki sta tudi nadalje v 19. stoletju odločilno vplivali na oblikovanje slovenske jezikovne kulture, saj sta usmerjali vsebinski razvoj slovenske književnosti (s tem tudi »tip« umetniškega jezika) glede na tematiko, knjižne zvrsti in oblikovno dovršenost. Spomnimo se samo Levstikovega literarno-teoretičnega in praktičnega doprinosa za razvoj slovenske proze (Popotovanje, Krpan).

Junak slovenske zgodovine, sodobni vaščan, vaški posebnež, sodobni meščan, izobraženec, politik, vsi ti se pojavljajo v Jurčičevih delih. Te osebe pa govorijo živ, realističen jezik — jezik v »skladu z značajem«. Stritarjevo »odkritje« Prešerna, njegova kritika jezikovnih in vsebinskih neokusnosti Koseskega in drugih (v satiri Triglavan s Posavja), kakor tudi njegova elegantna jezikovna preprostost, lahkotnost je vplivala na sodobnike, vzgajala v njih drugačne estetske nazore.¹¹

Ta politično prizadevna, a jezikovno in jezikoslovno izobrazena (Miklošičevi slušateljji!), umetniško nadarjena generacija, je vsestransko oblikovala slovensko slovstvo in kulturo sploh, s tem pa je ustvarila tudi kultiviran jezik, v katerem so bile že nakazane zvrsti knjižnega jezika (pesniški jezik, pripovedni jezik z dialogom, strokovno literarnozgodovinski jezik, časnikarski in politični jezik ter znanstveni jezikoslovni jezik).

Seveda je raslo pod okriljem in ravnijo osebnosti, ki so tako odločno in pozitivno vplivale na naš jezikovni razvoj v smislu slovnične pravilnosti in stilistične dognanosti, tudi več jezikoslovnih in umetniških »samoukov«, ki so ali s svojo zagnanostjo ali pa preveč povprečno miselnostjo v marsičem zavirali naravni razvoj slovenske jezikovne kulture. Vse 19. stoletje je polno »stilsko zaznamovanih« jezikovno-normativnih in stilnih preusmeritev, ki jih je povzročala nuja časa. (Pravila Matije Majarja (1848), Kočevar—Žavčaninova povest »Mlinarjev Janez« — kot primer slovensko-hrvaškega jezikovnega sožitja in zlitja (1859), še bolj »slovanski« Razlagov pesniški almanah »Zora« (1860), jezikovno arhaizirani Jurčič—Levstikov Tugomer (1876), itd.).

¹¹ J. Pogačnik, *Stritarjev literarni nazor*. Ljubljana 1963.

Omenjeno in še drugo jezikovno gradivo tega razdobja dokazuje, kako dalekosežno usodnega pomena lahko postane neka znanstvena domneva, teorija ali ugotovitev za jezikovno prakso. Miklošičeva teorija o staroslovenščini in novoslovenščini je imela za razvoj slovenske slovnične norme pozitivne in negativne posledice. Slovenske sklanjatvene oblike so dobivale bolj etimološko podobo, nekateri so uvajali v knjige celo v slovenščini davno izumrle oblike (aorist, imperfekt, deležnik na -ši/-vši, orodnik brez predloga: postal je županom, itd.), arhaizirajoče glasoslovne korekture, in tudi arhaični besedni izbor, sta obteževala razumljivost, še bolj pa povednost besedila, čeprav je bilo vse to spričo odmaknjenosti od sodobne jezikovne stvarnosti stilistično nedvomno učinkovito (uže, i, okolo, v roci, meževi, po obličji, riza, otrov, vojnik, stvoritel, čest, pravda, tvrd, itd.).

Kopitarjevo vzpodbujanje k posnemanju ljudskega jezika narodnih pesmi v besedni umetnosti se je stilistično izrodilo, saj je na podlagi ljudskih rek in primer nastajala nefunkcionalna, neokusna psevdoljudska etnografska metafora, iz česar se je duhovito norčeval Mencinger (Cmokavzar in Ušperna, LZ 1883).

Ob koncu 19. stoletja so se merila jezikovne pravilnosti in jezikovne estetike spet spremenila. Proti pretiranemu historicizmu na podlagi starocerkvene slovanščine v normativni slovnici in v jezikovni praksi je nastopil Škrabec,¹² ki se je v smislu mladogramatične jezikoslovne metode, s posebnim ozirom na funkcionalnost jezikovnih znakov, posvetil prenovi slovenskega pravopisa in pravorečja, za kar je imel na razpolago svoje bogato historično in sinhronično znanje in poznavanje slovenskih jezikovnih pojavov. V svojih razpravah je izhajal ponovno iz osrednjega knjižnega izročila 16. stoletja, saj je bilo le na podlagi enega krajevnega in zgodovinskega območja mogoče priti pri jezikovnem normiranju do zadovoljivih zaključkov, ki bi, vpeljeni v slovenske šolske slovnice, pripomogli predvsem k enotnemu in tudi živemu govorjenemu knjižnemu jeziku. V tem smislu je Škrabec gojil in razvijal predvsem glasoslovno ter oblikoslovno pravilnost — ter estetiko.

Vendar niti vestna Škrabčeva prizadevanja v »Cvetju« niti tako zaželeni Pleteršnikov slovar slovenskega jezika (1894-5) niti po njem sestavljen Levčev Pravopis (1899), niso zadovoljili slovenskega izobraženstva. Zakaj? Spor je imel svoj izvor v dveh različnih izhodiščih: normativna dela o knjižnem jeziku so izhajala iz zgodovinsko-logičnih jezikovnih dejstev brez posebnega ozira na stilistične značilnosti in odstopa, književniki pa so svojo jezikovno prakso opirali na najboljšo knjižno tradicijo 19. stol. Izkazalo se je, da ta znanstveno zanimiva in vestna jezikoslovna dela, ki do danes niso izgubila svojega pomena, niso dala rezultatov s prave podlage.

Razgiban spopad za jezikovno sinhronijo proti jezikovni diahroniji v jezikovni normi in praksi se je začel med osrednjimi književniki z Ilesičem ter Bežkom na čelu, in jezikoslovcema Škrabcem ter Štrekljem zaradi »preprostega« pravorečnega vprašanja o izgovoru končnega -l. »Prleška falanga« in »slovenska gentry«¹³ sta utemeljevali »eljkanje« s sociološkimi in estetskimi razlogi — dvoustnični

¹² Prim. J. Toporišič, *Življenje in jezikoslovno delo o. Stanislava Škrabca*. SR XVIII (1970), 179—217.

¹³ Tako so bili imenovani Škrabčevi nasprotniki, ki so se v tem pogledu vzgledovali po Zagrebu, kajkavščini in češčini.

izgovor -l se je zdel »boljšim« ljudem preveč »rustikalen«. Škrabec se je ostro in duhovito norčeval iz takega snobizma — in neznanja — ter dokazoval, da »eljkanje« ni nič manj kakofonično (ocena Levčevega pravopisa, Cvetje (1898), in da je v slovenskem jeziku edino dvoustnični izgovor (bil > bių) upravičen.

Vendar je v govorjenem jeziku črka prevladovala nad glasom do Župančičeve odločitve o vpeljavi dvoustničnega izgovora končnega -l v gledališče, kar ni bilo lahko doseči prav zaradi neupravičenega odpora meščanskih nevednežev. V predavanju »Slovenski jezik in gledališče« (leta 1912) je povedal: »Izrekalo se je mnenje, in večinoma so elovci edini v tem, da spada »v« v ljudsko igro, »l« pa v salonsko in klasično dramo. Sedaj pa vprašam: kje pod božjim soncem je pri nas tisti salon, kjer se elka. Jaz ga ne poznam.« Posebej je zanimivo dejstvo, da je dvoustnični izgovor vpeljal prav Župančič, ki je bil zaradi svojega rodnega izgovora le edini upravičen »elkati« (Bela krajina ne pozna prehoda -l > ų, ker je še ohranila prvotni -l). K tem vprašanjem se je kasneje, ne brez duhovitosti, vračal še Ramovš.¹⁴

Šele Breznik je bistvo spora o pravopisnih vprašanih knjižnega jezika pravilno doumel in ga je začel tudi pravilno reševati. Normativna pravila knjižnega jezika morajo izhajati iz sodobnega jezikovnega gradiva in sodobnega jezikovnega opisa ter so tako posredno povezana s tradicijo jezika. Ko je Breznik začel pripravljati gradivo za novo slovensko slovnico (Slovenska slovnica za srednje šole, 1916), je spoznal neuporabnost, nesodobnost in neenotnost tedaj veljavne Janežič—Sketove slovnice (kljub Sketovim predelavam in dopolnilom), saj je podajala tisti splošno slovenski, na zgodovinski podlagi grajeni jezikovni sistem, v katerem dejanske jezikovne značilnosti sodobne osrednje slovenske knjižne ustvarjanosti še niso prišle dovolj do izraza. Tudi napotki za oblikovanje slovenskega knjižnega sloga so predpostavljali jezikovno »domačnost«, ne pa vsebinske jezikovne ustreznosti. »Naj se slovenski izreki in pregovori pogosto v spisih upotrebljujejo, ker postane skoz to cel spis nekako bolj domač in naroden« (*Nekaj o slovenskem slogu*. Slovenska slovnica, 1854).

Slabost te prve slovenske šolske slovnice je v tem, da zaradi svojega vseslovenskega jezikovnega okvira nima pri analizi posameznih jezikovnih pojavov enotnih, niti časovnih niti krajevnih izhodišč; pri analizi upošteva tako gradivo proze, poezije in pogovornega jezika, kar ne more prinesiti zanesljivih zaključkov o sintaksi. Zato tak normativni opis ne more dajati vsakodnevnih vsestranskih jezikovnih uporabi dovolj izdelanih pravil, saj slovnico ni dovolj razmejeno od stilističnega. Vse do naše sodobnosti nimamo celotne sintakse knjižnega jezika, ker še ni dovolj raziskano, kaj je v knjižnem jeziku sintaktično in kaj samo stilistično.

Breznik je začel znova in sestavil svojo slovnico na podlagi jezikovnega gradiva, ki se je uveljavilo pri najboljših pisateljih 19. stoletja. V pravorečje je uvajal Škrabčeve ugotovitve, samostojno se je posvečal kočljivostim slovenskega naglaševanja, sistemiziral oblikoslovje ter proučeval slog in besedje knjižnega jezika. V stilističnem pogledu so postajali vzor in merilo lepega jezika najboljši in dobri pesniki ter pisatelji. Do izraza so prihajale jezikovne zakonitosti subjektivnega izbora z ozirom na obravnavano vsebino.

¹⁴ F. Ramovš, *Izgovor slovenskega knjižnega jezika*. Zbrano delo I. Ljubljana 1971. Str. 766—771.

Pa tudi Breznik se kljub svoji zavesti in dolžnosti do jezikovne knjižne sodobnosti ni mogel izogniti usodi slovnika-normativca, ki zaradi zapletenega delovnega postopka ne more dohajati tistega, kar predvsem v leposlovnem jeziku vnašajo subjektivno nadahnjeni »rušilni stilisti« — umetniki. Poudarim naj še dejstvo, da je Breznik funkcionalnost besed videl in upošteval, saj je iz njegovih razprav (*Življenje besed*, Maribor 1967) razvidno, da je razlikoval nekatere stilne zvrsti jezika: govori o umetniškem, časnikarskem, strokovnem in pogovornem jeziku, čeprav teoretično o knjižnih jezikovnih zvrsteh ne razpravlja.

Proti koncu 19. stoletja se je samoniklo razvil tudi nov stilni izraz — kot odpor na pretirano slovansko besedje in domačo izumetničenost. Predvsem pesniki so se ogibali okorelosti realizma, kot piše Petre,¹⁵ in se oprli na simboliko ljudskega pesništva (Moderna). Novo estetsko merilo v književnosti je seveda tudi v jeziku povzročilo preobrazbe. Nova izrazna tehnika ne kopa več sinonimov, ne trpi več neživih slovanskih izposojenk in izumetničenih besed, ampak v stvarni, preprosti besedi čuti in izrablja večpomenskost. Preprosta beseda v kontekstu je postala sredstvo bogatejšega, a tudi skrivnostnejšega sporazumevanja; prešla je v simbol, ki tudi bralcu dopušča možnost samostojne vsebinske razlage. Pokazale so se nove pomenske razsežnosti besed, s tem pa tudi njene nove sintaktične možnosti, ki so bile »ogrožane« od obvezujoče in »pravilne« norme.

Na drugi strani je v poeziji pridobila na pomenu zvočnost besede (zvočnost je odmev pomena); klasične pesniške oblike so odmrle, meje klasične poetike, kot piše Bernik,¹⁶ so se podrlle. Med poezijo in prozo ni več bistvene razlike, ritem je prodril tudi v prozo. Začetna stopnja tega razvoja je izpričana že v nekaterih Tavčarjevih novelah, kot je dokazala M. Boršnik.¹⁷

Kakor ta nova stilna nagnjenja niso povsem v skladu z obvezujočo normo jezikovne knjižne »pravilnosti«, se pa presenetljivo ujemajo z nazori psiholingvisti¹⁸ (Humbolt, Herbart, Steinthal in kasneje Vosslerjeva šola), ki je učila, da je jezik poedinca rezultat, izraz individualne psihologije.¹⁹

Nov pripovedni stavek, Cankarjev stavek, je simboličen, pomensko nabit; vsebini prilagojen ritem stopnjuje osnovno vsebinsko razpoloženje: »Naprej . . . Marš!« Kompanija se je sunkoma zaokrenila, ter se napótila s čvrstimi koraki v megló nizdol. Pred njo je jezdil gospod stotnik; visoko iznad meglé se je dvigal njegov črni plašč (I. Cankar, *Gospod stotnik*).

Taka ritmična stavčna zgradba zahteva svojevrsten besedni red, pazljiv besedni izbor, izkorišča slovenske svobodne naglasne možnosti ter kvalitetne in kvantitetne odtenke samoglasnikov. Kako drugače v primerjavi s tako melodično pripovedjo zveni istočasni pogovorni stavek Milčinskega, poln pogovorne aluzije in ironije, ki ima svoj izvor tudi v večpomenskosti besede in stopnjevanju ali ponavljanju posameznih besed.

¹⁵ F. Petre, *Iz Župančičeve poetike*. SR XVII (1969), 266.

¹⁶ F. Bernik, *Problem literarnih zvrsti*. SR XVII (1969), 33.

¹⁷ M. Boršnik, *O Tavčarjevem poetičnem ritmu*. SR XVII (1969), 53.

¹⁸ Prim. M. Ivič, *Pravci u lingvistici*. Ljubljana 1970, str. 43–47; T. Slama-Cazacu, *O predmetu in metodologiji psiholingvistike, o možnostih njene aplikacije*. JIS XVI (1970/71) 5. 129–137.

¹⁹ Jezik je mreža akustično-motoričnih predstav, ki obstajajo na podlagi asociacije; tej definiciji se je pridružila še apercipcionalistična teorija o čutnem dožemanju in izražanju predstav v jeziku.

»Skrbelo me je in sem stopil h gospodu ravnatelju, kamor mi hodi sin v šolo, in je gospod ravnatelj poklical še gospoda kateheta, da smo se pomenili, in sta oba prav prijazna gospoda. In sta rekla in je to res: Saj bo fant skavt le, dokler bo mlad! Potolažila sta me. Naj pa bo skavt v božje ime in naj uboga skavtske zakone, dokler je mlad, in naj ne laže in naj ne krade! Mladost hitro mine. Potem pa bo tako drugače.« (F. Milčinski, Skavt Peter).

Po pravilih knjižne stilistike je npr. veznik *in* v navedenem primeru vsekakor preenoličen in prepogost, vendar pa ima v danem kontekstu važno pomensko funkcijo, saj nas avtor ob koncu stavka požene v smeh. Takratno jezikoslovje je kazalo še kar dovolj strpnosti za posebnosti pesniškega ali sploh »umetniškega« jezika. Kakor hitro pa se je v knjigi pojavil kak drug »tip« jezika, je uvidevnost prenehala.

Tako je bil npr. Milčinski, ki je tako enkratno zadel pogovorni jezik svojih sodobnikov, jezik posamezne osebe, uradniški način izražanja, ki se je tako izvrstno norčeval iz jezikovnega snobizma »boljših ljudi«, pogosto vzrok za kritične izpade pazljivih normativnih slovničarjev.²⁰ Spričo svoje zagledanosti v logično jezikovno pravilnost slovnicega sistema v ožjem pomenu (glasovi, oblike) še niso dovolj upoštevali funkcionalne rabe jezikovnih sredstev, zato niso mogli dojeti novih stilnih usmeritev.

V zvezi s tem pa želim naglasiti, da je jezikovna ustvarjalnost (predvsem semantične in sintaktične razvojne možnosti) značilna tudi za govorni jezik od najvišje intelektualno-pogovorne do najnižje žargonske zvrsti jezika. Te jezikovne novosti, bodisi besedotvornega, kontekstualnega ali metaforičnega značaja, redkeje prodrejo v knjige. Delno zaradi samozadostnosti nekaterih modno usmerjenih umetnikov, ki jih jezikovna tradicija in živa vsakdanja beseda vedno manj zanima, prav tako tudi ne splošna razumljivost besedila. S svojimi jezikovnimi iskanji si sami preprečujejo sporazumevanje in se s tem zapirajo v bolečo lar-purlartistično odtujenost, saj samo ekspresivnost jezikovnega izražanja bralcev ne more v celoti pritegniti, niti zadovoljiti.

Franc Žagar

Ljubljana

STILISTIČNE VAJE V OSNOVNI ŠOLI

Za otroške spise je značilna stilistična okornost, tako so za višje razrede osemletke v učnem načrtu predvidene posebne stilistične vaje, ki naj bi ugladile izražanje. V začetku sem se mnogo trudil s tem, vendar zlepa nisem znal biti tako konkreten, da bi vzbudil zanimanje učencev. Z leti sem zbral nekaj vaj, ki učencem ugajajo in tudi dejansko vplivajo na njihovo izražanje. Večinoma morajo pri teh vajah učenci zamenjavati to ali ono besedo, izraz, stavek ali sestavek.

²⁰ J. Tominšek, *Antibarbarus*. Ljubljana 1911. Tip: Išče se Uršo Plut.

Pri mlajših otrocih je zelo tipična stilistična slabost ponavljanje istih besed v stavku:

Očku sem rekel, če mi bo kupil kolo. Rekel je, da bova šla drugi dan po kolo. Komaj sem čakal, da bova šla po kolo.

Ponavljajoče se besede ob sodelovanju učencev zamenjamo z zaimki ali s sinonimi:

Očka sem prosil, če mi bo kupil kolo. Obljubil je, da bova šla drugi dan ponj. Komaj sem čakal na to.

Še bolj pogosto kot samostalniki se v otroških spisih pojavlja en in isti glagol:

Darja ima na sebi krilo s škotskim vzorcem in živo rdeč pulover. Na desnem rokavu ima grb s sedečim levom. Na levi roki ima majhno damsko uro. Na desni roki pa ima prstan z rdečim kamenčkom.

Ta vsiljivi glagol zamenjamo z vrsto sinonimov, npr.:

ima, je, nosi, česno roko pa krasi; oblečena je v, je uvezen, nosi, se lesketa.

Učenci v svojih spisih tudi pogosto uporabljajo razne pogovorne in žargonske besede, dostikrat v popolnoma neustreznem kontekstu. Stavki z neprimerno besedo, napišemo na tablo, potem pa iščemo vse mogoče sinonime; učenec, čigar je stavek, pa ima pravico, da med temi sinonimi odbere tistega, ki mu je osebno najbolj sprejemljiv:

*Razrednik ga je okregal.
okaral
oštel
ozmerjal
nadril
nahrulil*

*Matematika mi ne leži.
me muči
mi ne gre
mi dela preglavice
za matematiko nimam talenta
za matematiko nisem nadarjen*

Včasih so otroški stavki čisto pravilni, vendar vse preveč prazni in obrabljeni. Tudi takšne stavke se učimo zamenjevati z nazornejšimi in zanimivejšimi:

*Na drevesu je žvrgolel ptič.
Na stari jablani je cvrčal vrabec.
Z golega bezgovega grma je čivkala sinica.
Na debeli bukvi se je drla šoja.
Žolna je z močnim kljunom udarjala po deblu.
Iz grmičevja se je zamolklo oglašala bobnarica.*

*Bil je debel.
Bil je majhen in je tehtal najmanj sto kilogramov.
Bil je lepo rejen.
Trebuh je imel okrogel kot balon.
Obraz je imel zalit, da so oči tičale v jamicah.*

Zorenje otroka v šolskih letih se kaže tudi v porastu čedalje bolj zapleteno zgrajenih zloženih stavkov. Tako so zelo koristne vaje v povezovanju stavkov in v izbiranju najprimernejše stavčne konstrukcije:

Prišel je v razred. Prepisal je domačo nalogo.

Prišel je v razred in prepisal domačo nalogo.

Ko je prišel v razred, je prepisal domačo nalogo.

Prišel je v razred, kjer je prepisal domačo nalogo.

V razredu je prepisal domačo nalogo.

Brez širšega konteksta je težko presoditi, katera konstrukcija je najboljša. Vendar stavek *s ko* zelo pogosto sili k primitivnemu ponavljanju *ko*-ja skozi cel stavek, k tkim. kojevstvu. Stavek *s kjer* pa je nepravilni oziralni stavek (Sovretov sintaktični omnibus), vendar se posameznim učencem zdi celo eleganten. Najbolje je, da jim zastavimo vprašanje: kdaj je prepisal domačo nalogo, že pred prihodom v razred ali po njem? Tako doumejo, da je ta stavčna konstrukcija dvoumna in v skrbnem jeziku nezaželena.

Prav tako koristno je tudi spreminjanje stavčnih členov v odvisnike ali odvisnikov v stavčne člene:

Profesorica me je zalotila pri prepisovanju.

Profesorica me je zalotila, ko sem ravno prepisoval tretjo vajo.

Zaradi gripe sem prejšnji teden manjkal v šoli.

Ker sem imel hudo gripo, sem prejšnji teden manjkal v šoli.

Deček v modrem puloverju me je spotaknil.

Deček, ki je navadno oblečen v moder pulover, me je spotaknil.

Pri stilističnih vajah ne izboljšujemo le besede in stavke, ampak spreminjamo tudi ton celotne pripovedi. Takole spreminjajo učenci pusto šolarsko poročilo v bolj razgiban sestavek:

Vstanem, se umijem in oblečem. Potem pojem. Potem pa napišem domačo nalogo in se učim.

Obul sem copate in odšel iz sobe. Šel sem se umiti in obleči. Na hitrico sem popil kavo in pojedel žemljo. Iz šolske torbe sem privlekel kupček zvezkov. Imeli smo ogromno domače naloge. Nato sem prebral poglavje v zgodovinski knjigi in parkrat zdrdral Vodnikovo Dramilo, ki smo se ga morali naučiti na pamet.

Za učence je zelo poučno predelovanje statičnega opisa v dinamičnega:

Gams je zastavna žival. Ima ukrivljene roge in kratke uhlje. Njegove noge so dolge in mišičaste. Parklji so ostri in zelo gibljivi.

Gams je izredno oprezna žival. Glavo z ukrivljenimi rogovi meče v zrak, nastavlja kratke uhlje in voha. Svoje gibčne noge z ostrimi parkeljci postavlja tako previdno, da ne sproži niti kamenčka.

V šoli si prizadevamo, da bi učence navadili na knjižni jezik, vendar mislim, da lahko dopuščamo tudi odstopanja, če učenec določena izrazna sredstva uporablja funkcionalno.

Sestavek s pogovornimi in žargonskimi besedami v dialogu bi dostikrat postal čisto nezanimiv, če bi ga poknjižili:

Matjažu so se zasvetile oči:

»Pazi, Debi, veš, da te imam že iz osemletke poln kufer.«

»Hvala enako,« sem mu odgovoril. »Zdaj pa povej, kje je tista klavnica — 1. d.«

»Ja, Debi, veš, da sva v istem klasu. To je prvo nadstropje, številka 13.«

O, bog, to je pa nesrečna cifra,« sem se zasmejal.

Posamezni učenci se lotevajo tudi parodiranja znanstvenega ali publicističnega stila. Včasih s tem dosežejo prav svojevrstne učinke:

Ko sem odhajal, me je zadela kepa ravno v glavo. Tedaj sem pobesnel in se v hipu obrnil, da bi spoznal, kdo mi jo je zagnal. Hkrati sem pripravil kepo. Vrgel sem jo v Francija — ta je bil izvajalec meta. Ker pa kepe, ki sem jih metal, niso imele zaželenega učinka, sem jezen odšel domov. Spotoma sem širil svoj besedni zaklad kletvic.

Podobne metode kot jih rabimo pri kultiviranju otroškega izražanja, lahko uporabimo tudi pri stilističnih interpretacijah teksta. Delo je precej zahtevno, vendar se učenci pri njem veliko naučijo za lastno pisanje.

Takole iščemo sinonime k besedam v odlomku iz Vorančeve črtice Prvi maj:

Ta črna tovarna [fabrika] je bila tudi še drugače slabo zapisana v mojem srcu [je nisem maral]. To sem imel od očeta [sem povzel po očetu, to mi je privzgojil oče], ki [on] ni maral tovarniških delavcev, čeprav [dasi, a, vendar] je bil tudi sam delavec. Tovarniški delavci so se ob nedeljah pri cerkvi [pred cerkvijo] postavljali [ponašali, bahali] s srebrnimi verižicami [ketencami], z velikimi tolarji [srebrniki] na lajbičih [telovnikih], z lepimi oblekami [gvanti], z zelenimi klobuki, za katerimi so se šibili [so se tresli, so bili zatakneni] gamsovi repi [gamsovi čopi]. Moj oče teh ljudi [tovarniških delavcev, jih] ni maral tudi zato [zgoraj ni: maral jih ni, ker so se pri cerkvi postavljali], ker so večinoma [večji del, skoraj vsi] koj [takoj] začeli nemškutariti [govoriti nemško], brž ko [kakor hitro, čim] so povohali [pogledali, prišli] v tovarno. Vse to ga je odbijalo od njih [zato jih ni maral], čeprav [dasi, a, vendar] je bilo znano, da so fužinarji [tovarniški delavci, železarji] veliki reveži [zelo revni, siromašni]. Toda [a] moj oče je bil takrat gotovo [verjetno, najbrž] še večji in bolj zapuščen revež [bolj reven, siromašen, ubog], kakor so bili fužinarski delavci [tovarniški delavci, fužinarji, železarji, od njih], ker je bil [kajti bil je, zakaj bil je, bil je namreč, bil je] poljski delavec [kmet, najemnik, paver, zgoraj: delavec].

Še bolj plastično predstavo o stilističnih možnostih dobimo, če primerjamo tekste več avtorjev, npr. gornji odlomek z odlomkom iz Kranjčeve črtice Moj oče:

Bil je [oče je bil] silno [hudo, zelo] ubog človek [ubog]; vsaj Joštu se je zdelo [vsaj Jošt je mislil, vsaj po Joštovem mnenju], da je ubog, usmiljenja vreden [skoraj isto kot ubog], potreben vsaj tople besede [prijazne besede, tolažbe]. (Jošt) ga je nekoč [enkrat] videl v tovarni pri delu: učiteljice so povedle [peljale, priredile ekskurzijo] otroke v tovarno [tja]. [Nekoč, ko so učiteljice povedle otroke v tovarno, ga je videl pri delu.] (Jošt) ni mislil na to [računal na to, pričakoval], da bo (tam) [v tovarni] srečal [videl] svojega očeta [ga] in je čisto [popolnoma] otrpnil [onemel, otrdel, postal trd], ko ga je zagledal pri stroju [pri delu] v zelenkasti delovni obleki [oblečen je bil v], pomaščeni, z velikimi madeži, z do komolca zavihanimi rokavi in z majhno čepico [s čepico] na glavi [na glavi je imel]. Za čas [kratek čas, trenutek, hip] sta se gledala, oče ves dobro-

dušen [prijazen, pristrčen], kakor je vedno bil, Jošt čisto [popolnoma] izgubljen [zmeden, zbegan], dokler ni [potem je] oče položil fantu [mu, Joštu] črne, mastne roke na glavo in rekel poln svojevrsne sreče [srečno, zadovoljno]:

»Ti si [ali si ti] tudi tu [tukaj], moj fant [fant, Jošt]?«

Interpretacija. Vorančeva pripoved je živahna, tekoča, domača. Pisatelju zlepa ne zmanjka sinonimov: je bila slabo zapisana v srcu, ni maral, to ga je odbijalo; tovarniški delavci, ti ljudje fužinarji, fužinarski delavci. Kot kontrast fužinarskim delavcem nastopi poljski delavec, v tem se nakazuje osnovna ideja pripovedovanja. Voranc si upa zapisati pogovorne in stilno zaznamovane besede: tolar, lajbič, gamsov rep, fužinar, povohati, koj, nemškutariti; vendar s tem ne pretirava, ne zapiše fabrika namesto tovarna ali gvant namesto obleka. Pripoved olepšujejo pridevniki: črna tovarna, srebrna verižica, veliki tolarji, zeleni klubuki, veliki reveži, še večji in bolj zapuščen revež. Glagoli so intenzivni: ponašati se, šibiti se idr. Stavki so večinoma hipotaktični, zvezani z vezniki: ki, čeprav, ker. Vendar je miselni tok ponekod pretrgan, v začetku pripovedi ni nekako takele povezave: ni jih maral predvsem zato, ker so se ponašali pri cerkvi; to bi bilo že preveč logicistično.

Kranjčeva pripoved je skoraj pravo nasprotje Vorančevi: zadržana, trgajoča se, literarna. Najprej začutimo ponavljanje istih besed: Joštu se je zdelo, Jošt ga je videl, Jošt ni mislil na to, videl v tovarni, povedle v tovarno. Šele potem opazimo tudi menjavanje izrazov: je videl, je srečal; pri delu, pri stroju. Glagoli so enolični: se je zdelo, ni mislil na to, videl, zagledal, gledala; zato sredi njih tem bolj izstopata glagola v prenesenem pomenu: otrpniti, izgubljen. Mnogo besed in besednih zvez je knjižno obarvanih: silno, nekoč, povesti, za čas idr. V odlomku je polno niansiranja in kontrastiranja: ubog človek; ubog, vreden usmiljenja, potreben tople besede; dobrodušen — izgubljen, poln svojevrsne sreče; zelenkasta delovna obleka, veliki madež, do komolca zavihani rokavi — majhna čepica; črne, mastne roke. Majhna čepica je celo pleonazem, vendar jo doživimo predvsem kot groteskno nasprotje velikim madežem. Stavki so večinoma paraktični, vendar nenavadno dolgi, obloženi s stavčnimi členi, s pristavki in vrivki: ga je zagledal v zelenkasti delovni obleki, pomaščeni, z velikimi madeži, z do komolca zavihanimi rokavi in z majhno čepico na glavi; oče ves dobrodušen, kakor je vedno bil, Jošt čisto izgubljen. Celo anakolut je pisatelj uporabil: Jošt ga je nekoč videl v tovarni pri delu: učiteljice so povedle otroke v tovarno.

Te vaje morajo biti kratkotrajne, prilagojene sposobnosti učencev in dovolj pogostne, da imajo kak učinek. Mnogokrat se mi zdi prav zabavno, ko opazujem, kako učenci ostro kritizirajo stilistično slabost, ki so se je šele pred kratkim zavedeli. Marsikdaj pretiravajo: zahtevajo npr. zamenjavo besede kredenca s kuhinjska omara, začnejo uporabljati nenaravne stilizme, npr: v kotu se je šopirila črviva omara (namesto: je bila, je stala). Marsikdaj postaja debata o besedah preveč osebna in hrupna. Tako moram celo miriti prenapeteže. Vendar pa sčasoma le ugotavljam, da je bistroumnost učencev dobro izkoriščena in da se nivo njihovega izražanja po malem zvišuje.

Uporabljena literatura: Anton Breznik, Slovenska slovnica za srednje šole 1934; Ivan Furlan, Govorni razvoj djeteta, 1963; Přemysl Hauser idr., Metodika vyučování českému jazyku a slohu v 6.—9. ročníku základní devíteleté školy, 1967; Breda Pogorelec, Sintaktične napake v šolskih nalogah, JiS 1955/56; Stane Suhadolnik in Marija Janežič, Plasti in pogostnost leksike, JiS 1962/63; Karel Svoboda, Metodika vyučování českému jazyku a slohu na školach 2. cyklu, 1964; Jože Toporišič, Slovenski knjižni jezik 4, 1970; Franc Zagar, Razvoj izražanja osnovnošolskih učencev, JiS 1961/62.

Janez Dular

ČGP »Delo«, Ljubljana

O SLOVENSKEM ČASNIKARSKEM JEZIKU*

I.

V slovenski javnosti se pogosto srečujemo z mnenjem, da je naš časnikarski jezik slab in da časnikarski jezik sploh nikjer ni dosti prida. Vzroka za takšne posplošene trditve sta verjetno dva:

— nerazumevanje dejstva, da gre za posebno zvrst knjižnega jezika, zvrst, ki zaradi svoje družbene vloge in okoliščin, v katerih nastajajo njena besedila, ne more in ne sme zmeraj po isti poti kot umetnostni, znanstveni ali uradovalni jezik;

— nemajhno število časnikarskih sestavkov, ki so jezikovno res tako slabi, da ne morejo dobro izpolnjevati niti svojih utilitarnih nalog.

Ne bomo se spuščali v jezikovno ocenjevanje posameznih člankov, časnikov ali časnikarjev, temveč želimo prikazati nekatere splošne lastnosti časnikarskega jezika ter notranja razmerja in okoliščine, ki spremljajo nastajanje časnikarskih besedil. (Gradivo je večinoma vzeto iz Dela, poskusni izpisi iz drugih listov in radijskih poročil pa so pokazali, da gre pri njih za podobne pojave, le da je njihova pogostnost deloma drugačna.)

Če hočemo časnikarski jezik obravnavati kot samostojno zvrst, moramo določiti njegove posebnosti.

1. Splošne naloge časnikarskega sporočanja izhajajo iz vloge, ki jo časnikarstvo ima ali želi imeti v družbenem sporazumevanju in dogajanju; te naloge pa so: p o r o č a n j e (posredovanje podatkov o novih ljudeh, predmetih in dogajanjih), v z g a j a n j e i n i z o b r a ž e v a n j e (agitacija, razlaganje in vrednotenje podatkov) ter z a b a v a n j e (prirejanje in opremljanje podatkov z zanimivimi podatki in vabljivimi naslovi). Poglavitna naloga je poročanje, druge jo dopolnjujejo in podpirajo (npr. zabavanje — privabljanje bralcev). Časnikarska besedila so se glede na te naloge specializirala: delijo se na več slovstvenih zvrsti, te pa se ločijo tudi po jezikovno-slogovno plati (novice, uvodniki, obrobnički, reportaže, kronike, intervjuji ipd.). Redke so zvrsti, ki bi same po sebi ustrezale večini naštetih nalog, pač pa skuša celostno učinkovati časopis kot vsota oziroma zmnožek različnih prispevkov in razmerij med njimi. Pri tem se dogaja, da so nekatera besedila daleč od poglavitne naloge — poročanja o novem, zato so tudi po svojih lastnostih drugačna, lahko pa sploh spadajo v drugo zvrst in najbrž niso bila napisana nalašč za časnik (npr. romani v nadaljevanjih). Pojma »časnikarski jezik« torej ne smemo brez omejitev istiti s pojmom »jezik v časnikih«. Pri razčlenjevanju časnikarskih besedil naletimo še na lastnosti ali vsaj sledove, ki so jih povzročili naslednji notranji (jezikovni) in zunanji (organizacijski, tehnični in drugi) dejavniki:

* Skrajšano predavanje na strokovnem seminarju v Celju 25. sept. 1971.

A) trenutna splošna podoba posameznega knjižnega jezika (današnji časnikarski jezik se močno loči npr. od tistega iz Bleiweisovih časov);

B) snov (besedišče poročila z ljubljanskega trga je precej drugačno od besedila poročila o dubrovniških poletnih prireditvah);

C) izbira slovstvene zvrsti (v reportaži se piše drugače kot v uvodniku);

Č) znanje, temperament in druge osebne lastnosti poročevalcev;

D) uredniška politika (urednik lahko besedila usmerja, jih neposredno spreminja in krajša; lahko načelno podcenjuje pomen dobrega jezika);

E) časovne in krajevne okoliščine (časnikarji pogosto zaidejo v časovno stisko in delajo napake; krajevne okoliščine se v njihovem jeziku lahko pokažejo kot dialektizmi in lokalizmi);

F) dolžina sporočila (če časnikar o isti zadevi napiše dva prispevka, bo v krajšem najbrž uporabljal splošnejše izraze);

G) izgovorjenost oziroma napisanost sporočil (tisk — radio — televizija; tu ne gre samo za različna »agregatna stanja« istih besedil, temveč tudi za prilagoditve, ki jih je treba opraviti, da npr. izgovorjeno sporočilo kljub svoji neponovljivosti doseže namen; treba je paziti na dolžino stavkov, izgovorljivost, kakofonije ipd.);

H) tehnični pripomočki (telefon, teleprinter, tiskarski stroji idr. lahko zaradi svojih posebnosti ali pomanjkljivosti povzročijo nejasnosti in napake ali pa nas silijo, da po svoje prilagajamo nekatera jezikovna znamenja, npr. ü — ue, e — en).

2. Zaradi vseh teh dejavnikov ne smemo biti presenečeni, če nam razčlemba besedil pokaže izredno notranjo neenotnost časnikarskega jezika; kljub temu pa odkrijemo nekaj skupnih potez, ki se jim časnikarska besedila bolj ali manj približujejo.

A) Na snovni ravnini: vseobsežnost in raznovrstnost — Zaradi poročanja o vseh toriščih javnega pa tudi zasebnega življenja lahko v časnikarskem jeziku kot celoti zberemo obsežno in tematsko razčlenjeno besedišče, čeprav so posamezni prispevki lahko besedno bolj revni.

B) Na modalni ravnini: prevladovanje faktografske objektivnosti oziroma nevtralnosti (vsaj navidezne) — Posamezna besedila odstopajo tudi od tega, v ospredju pa je vendarle posredovanje imenskih in številčnih podatkov. Število stavkov, ki ne stojijo v povednem naklonu, je veliko manjše kot npr. v umetnostnem jeziku. Pogostni so omejevalni in omiljevalni izrazi, npr.: *verjetno, kot poročajo agencije* ipd. Če je poročevalčevo razmerje do dogodkov ali ljudi vendarle jasno izraženo, je dostikrat še posebej povedano, da gre za njegovo osebno mnenje ali za mnenje uredništva, ali pa se za takšno pisanje uporabljalo celo posebne slovstvene zvrsti (npr. uvodnik, kozerija idr.).

C) Na slovnični ravnini: pogostno odstopanje od knjižne norme — V časnikarskem jeziku se sicer načelno uporabljajo iste prvine slovnične sestave kakor v knjižnem jeziku kot celoti, vendar pogosto ugotavljamo odstopanje od norme, in sicer od pravopisa do ureditve zloženega stavka. Pri tem opazimo velike razločke med posameznimi pisci, včasih celo med posameznimi prispevki istega pisca. Nekatera odstopanja so tako očitna, da jih je težko pripisati neznanju, najbrž gre večkrat za površnost ali spodrsrljaje zaradi časovne stiske.

Č) Na slogovni ravnini:

a) nagnjen je k izbiranju splošno razumljivih in slogovno nevtralnih izrazov — »Ker imajo publicisti pred sabo zelo široko in raznovrstno občinstvo, skušajo vsem po vrsti ustreči, zato tudi je publicistični jezik tako raznovrsten. Zmeraj pa je zanj značilna nekaka posredovalna vloga: tudi visoko strokovne (politične ali tehnične ali znanstvene, kulturne) zadeve skuša vendarle podajati na preprostejši način.« (J. Toporišič: SKJ 3, str. 97). Vendar pa v njem pogosto najdemo tudi manj razumljive besede, oblike in zveze iz strokovnih ali kako drugače slogovno zaznamovanih plasti (npr.: *pulzna tehnika, lesovina, splavnica; človeček, podjetnež, povampirjen, malce; zategadelj, tolikanj, poprečno; super, mini, kompjuter, vprašljiv, boutique trgovina*).

b) nemetaforičnost (enopomenskost izrazov) — V časnikarskem jeziku razmeroma poredkoma naletimo na izraze v prenesenem ali zamenjanem pomenu in še za tiste, ki jih najdemo, pogosto ugotavljamo, da so v časnikarski jezik prineseni iz drugih zvrsti. Nekaj več izvornih je najti v naslovih, torej v tisti skupini besedil, katerih naloga je privabljanje bralcev. Redke izvorne metafore navadno postanejo modne in hitro preidejo med klišeje, npr. *cene so poskočile, vélika četverica, braniti barve svojega kluba, klešče nelikvidnosti, vroče meje med državama*. Nekatero izmed njih so se prek agencijskih poročil razširile po vsem svetu: *sestanek na vrhu, drseči tečaj, prijateljsko ozračje itd.*

c) fraze — Pogostne so zlasti v poročilih o političnem dogajanju; skupaj z množico tujk in abstraktnih pojmov se z raznih sestankov, zasedanj in posvetovanj prenesejo v časniške stolpce, včasih s citati, včasih s prevodi in povzetki. Nekaj zgledov: *V naših gospodarskih gibanjih je močno prisotna čedalje večja stopnja inflacije. — Postati moramo sposobni, da bomo prebrodili težave predvsem z lastnim trudom in rezultati. — Ugotovil je, da smo na področju nacionalnih odnosov napravili korak naprej.*

č) dolge povedi — Sicer omejena statistična obravnava in primerjanje gradiva sta pokazala, da so povedi v slovenskih časniških besedilih približno za eno tretjino daljše od tistih iz umetnostnih besedil (prve imajo povprečno po 26, druge pa po 16 besed; pri sestavkih, pripravljenih za govorno — radijsko posredovanje, je ta razlika nekoliko manjša). Kljub dolžini povedi pa je število temeljnih stavčnih vzorcev, ki so v njih uporabljeni, razmeroma majhno. Redkokdaj naletimo na sledove estetskega ali kakega drugega zavednega oblikovalnega hotenja, stavčni vzorec je največkrat samo ogrodje za obešanje podatkov, tako da pride celo do preobremenjenosti, snovne prenasičenosti povedi, npr.: *Ameriške vesoljske odprave bodo v načrtu Apollo do leta 1975 spletle na Luni pravo mrežo znanstvenih instrumentov, James Lovell in Fred Haise pa bosta*

pravzaprav sestavila trikotnik z Morjem tišine, ki je 1200 kilometrov severovzhodno od njune točke pristanka v gorski verigi Fra Mauro, in Oceanom viharjev, kjer sta 160 kilometrov severovzhodno pristala Neil Armstrong in Edvin Aldrin v zgodovinskem prvem poletu s človeško posadko na naš naravni satelit.

Precej posebnosti, po katerih se časnikarski jezik loči od drugih zvrsti, bi nam pokazale širše zasnovane statistične razčlembе. V časnikih npr. najdemo razmera več dovršnih glagolov kot v uradovanih ali strokovnih besedilih, časnikarji večinoma pišejo v tretji osebi (če pa že v prvi, potem predvsem v prvi množini), njihove povedi se redkeje začenjajo z veznikom kot povedi v leposlovni prozi. Te in še druge posebnosti bi bilo mogoče podpreti s številkami, številke pa si ustrezno razložiti.

II.

Časniki so povsod po svetu v rokah družbenih organizacij ali skupin, le-tem pa pogosto ne gre samo za velikodušno razkrivanje podatkov, »resnice«, temveč se bojujejo za svoje idejne, razredno-politične, gospodarsko-komercialne in druge prednosti. Pri tem uporabljajo tudi časnikarstvo — govorimo o tako imenovani uredniški politiki in njenih skrajnostih, propagandni vojni, senzacionalizmu ipd. Marsikaterega pojava v časnikarskem jeziku ne bi mogli razložiti, če ne bi poznali vpliva takšnih zunajjezikovnih dejavnikov. Na kratko preglejmo, kakšne jezikovne izide je uredniška politika — seveda v okviru svojega zgodovinskega trenutka — dala v nekaterih obdobjih slovenske družbe.

Te Novize se sato novize imenujejo, ker po zeli gorenski strani nad Krajnam tako govore, inu sploh med seboj pravio, kađer kdo pride od dalniga kraja: kaj-sene novize pernefejsh? Kaj se v' novizah bere? Drugi slovenzi inu Mošhkovitarji zeitenge imenujejo novine; al novina per naj pomeni novo nivo; satorej se rajšhi dershimo imena kateriga nam gorenski v' roke dado. Vem, da na krašu inu v' Gorizi pravio nevestam novize; al to je is lašhkiga pojneto. Ako bi vunder kdo eno bolšhi besedo vedel, kako bi se novize drugazhi prav po krajnjko rekle, je profhen, da bi povedal inu dober svet dal; dokler ni kaj bolšhiga, ostanemo per štarim gorenskim imeni.

Franzoško: Visharji se pertoshio, de gotoviga zvenka ni; pravio, da vendajanje je obilno, al denār ima kratek rep. Sraven so nekatere pišma vendali, katere pokashejo, kako so kralevi mišlili kralu na noge pomagat.

Lubljanā, 6. Kosaperška: Nobeden She ni obnemagal v' Pontablim, per sveteh Lužhariah, v' Belzu inu od Gorize proti Duinu notri do morja. Kateri ozhe pošhten mir dobiti, more tudi sojo mozh pokasat, da je v' štani sebi s' oroshjam pokoj narediti, ako ga drugi s' lepo nezhejo dati. (Lubljanške Novize, 7. Kosaperška 1797)

Ti odlomki iz časnikarskih spisov Valentina Vodnika tako po pomenski kot po oblikovni plati razkrivajo takratne razmere in Vodnikovo zavedno prizadevanje za vsesplošno razumljivost in poučnost pisanja. Vodnik v skladu s svojimi razsvetljenjskimi nazori in hotenji po domače razlaga in utemeljuje nove pojme in besede, s preprostimi izrazi opisuje in komentira celo zapletene politične in vojaške dogodke. Tujk skoraj ne uporablja, ima pa besedne in skladišne kalke. — Jurčičev jezik v Slovenskem narodu iz leta 1879 ima precej drugačne poteze:

Malo veselih dni je v naši zgodovini, ki govori le o tisočletni narodni tlaki. A s tako uzornim dogadjajem, kakor je bila Bleiweisova svečanost, se ne morejo ponašati niti mnogo večji, mnogo bogatejši, mnogo izobrazenejši narodi. Dan nam je slaven baš zaradi tega, ker se celokupnost Slovenstva dosle še nikdar nij pojavila na tako imponanten način, ki je iznenadil najskrajnejšega sangvika[...]. Namerjena osobna ovacija se je ponevedoma izpremenila, povečala v narodno slavnost, katerej ne vemo primere, v slavnost tako velikansko in velevažno, da sedemdeseto obletnico Bleiweisovega rojstnega dne smemo imenovati rojstni dan zedinjene Slovenije. Tak dan treba zapisati mej največje narodne praznike. Proslavljenemu našemu voditelju nikakor ne zmanjšuje slave, da se je iskreno osobno odlikovanje samo po sebi združilo z jednodušnim poveličevanjem ideje, katere personifikacija je dr. Bleiweis — polovico svojega za narod blagotvornega življenja. Naopako, baš soglasno vzviševanje narodne ideje je najvišje počeščenje i prvega in najimennitnejšega njegovega zastopnika.

Gradivo iz podanega odlomka razkriva predvsem močno slaviziranost v besedju, oblikah in skladnji. To je seveda bilo v skladu s takratnimi Jurčičevimi in splošnimi mislimi in prizadevanji za politično, kulturno in jezikovno zbližanje Slovanov. Jurčičev jezik je nadrobno razčlenil že Breznik, zato naj poudarim le, da je omenjeni odlomek tudi zgled za hoteno ali nehoteno zamolčevanje: visoko doneče besedno poveličevanje ničesar ne pove o siceršnjih trenjih med Bleiweisovim in Jurčičevim krogom.

— Še nekaj odlomkov iz Slovenskega poročevalca (17. 10. 1944):

Glavni napadalni cilj slovenskih enot NOV so še vedno sovražnikove prometne zveze, ki so po zadnjih udarcih zlasti na litijski, štampetov in Plavski most v dolini Bače, še vedno prekinjene. Kljub temu, da si Nemci in švabobranci na vse kriplje prizadevajo, da bi potisnili naše enote proč od prometnih črt in prenesli borbe v vojaško manj važne predele, jim to ne uspeva. Na ta način slovenske enote NOV v splošni bitki za popolno osvoboditev Jugoslavije vedno bolj stiskajo zanko okrog postojank in bodo sovražniku preprečile večji beg iz Slovenije. — Sedaj je v teku jesensko tekmovanje, med drugim tudi v zbiranju živil za vojsko. To tekmovanje se zaključi šele 20. t. m., pa že prihajajo poročila iz raznih krajev, da so že prekoračili predvidene količine. Komisija za narodno tekmovanje zmage pri IOOF je npr. dala v načrt, da naj zbere vsa združena Slovenija za preskrbo vojske v dveh mesecih 450 ton žita in moke. Osem okrožij bivše Ljubljanske pokrajine in Slovenskega Primorja pa je sprejelo načrt, da bodo sami zbrali 640 ton, kar je 142 odstotkov celotnega načrta za zedinjeno Slovenijo... — Naša Ljubljana danes trpi. Trpi že od tistega velikega petka, ko je prvič začutila fašistični bič nad seboj in prenašala z nami ponosno prve udarce. Težko je bilo njeno trpljenje, ko so divjali Lahi s strojnicami in puškami po njenih ulicah ter praznili dan na dan njene domove.

Ti odlomki vsebujejo veliko število ekspresivnih in vojaških izrazov, tudi v besedilih, ki niso prav vojaške narave. Vse to so odsevi skrajnostnega položaja, v katerem so bili ljudje, ki so pisali v takratni Slovenski poročevalec, in njihove odločitve za boj, tudi z jezikovnimi sredstvi.

Izseki iz zgodovine slovenskega časnikarskega jezika torej kažejo močne sledove nejezikovnih dejavnikov. Časnikarski jezik je precej neposredno odseval

sočasna gospodarska, politična in druga razmerja ter premike v družbi, pa tudi stanje v slovenskem jeziku kot celoti, včasih pa je zaradi zunanjih dejavnikov resnično stanje tudi zamegljeval. Tudi v današnji časnikarski slovenščini najdemo zglede za zamegljevanje, omiljevanje in celo prikrivanje komu neprijetnih dejstev (npr. stavka — prekinitev dela; splav — prekinitev nosečnosti; denar — finančna sredstva; podražiti za 6 dinarjev — za 2,4 odstotka spremeniti ceno; pijan — v alkoholiziranem stanju). Teško je reči, kdaj je takšno zamegljevanje premišljeno in res časnikarsko, kdaj pa gre samo za prevzemanje izrazov od funkcionarjev družbenih, gospodarskih in drugih ustanov ali od agencijskih poročil. (Prim. tudi M. Skubic v JiS 1969-70, 2 in B. Pogorelec v Delu 9. 1. 1971.)

Sporočilno vrednost in s tem praktično učinkovitost (odmevnost) naših časniških prispevkov največkrat zmanjšujejo in motijo še naslednji pojavi:

1. Veliko število potrebnih in nepotrebnih tujk — Slovenščina ima za večino tujk v izpisanem gradivu popolnoma ustrezne in razumljive domače izraze. Neredko pa se celo zgodi, da pisci uporabljajo tujke, ne da bi jih sami dobro poznali, včasih se da tudi dokazati, da jim je šlo samo za razkazovanje svojega sklada modnih besed. V nekaterih člankih je do 15 odstotkov tujk. Nekaj zgledov: *Na vrsti bo pospravljanje metalnih posod z vzorci luninih tal.* — *Z zadnjimi sklepi zveznih organov je najpomembnejši del sankcij, ki jih je uveljavil decembrski sveženj predpisov zoper nelikvidnost, praktično anuliran.* — *Politično vrednotenje utegne v ustvarjalni domeni kratkega filma namesto napredne idejnosti ustvariti kvalitativno mediokriteto.* — *Od naše splošne kulturne politike pa bo odvisno, kako nam bo uspelo dvigati nivo kulturnih potreb, oblikovati estetske in etične kriterije naših ljudi.*

2. Grobe slovnične napake vseh vrst — Največkrat gre za pregibanje in ujemanje tujih lastnih in občnih imen, potem za razvrščanje besed, urejanje zloženega stavka, rabo ločil idr.: *Raketa je 20. aprila pristala v oceanu viharjev.* — *»Mirageji« bodo prileteli tudi iz Pretorie.* — *Prizadevanje velikih sil bo verjetno naravnano na utrjevanje status quo-ja v Evropi.* — *Skozi obe odprti vrati smo pritisnili v palačo francoske Akademije.* — *Kot kandidata za predsedstvo predlagajo Dragi Stamenkovića.* — *Komiteju je sporočil, da bo naslednja seja v ponedeljek, ki se je bo udeležil tudi predsednik.*

3. Kopičenje samostalnikov in predložnih zvez — Nagnjenje k samostalniškemu izražanju je v sodobnem jeziku sicer očitno splošnejša poteza, v časnikarskih sporočilih pa pripelje do takšne pojmovne zgoščenosti, da ovira hitro in natančno dojemanje. Kopičenje se stopnjuje do okornosti, ki jih moramo obravnavati že kot kršenje knjižne norme. Zgledi: *Ti dnevi so prinesli tudi kritično stališče predsedstva konference mladine o proslavljanju pomembnih mejnikov naše zgodovine.* — *Tiskarji zahtevajo modernizacijo strojev za delo, zagotovljeno službo in kolektivno pogodbo za delo.* — *Še vedno je odprto vprašanje vrnitve v Jugoslavijo 150 Jugoslovanov, ki so se odpeljali v Turčijo.*

4. Slavizmi — Zanimiv je podatek, da slavizmi (večinoma srbohrvatizmi) niso najpogostnejši v rednih prevodih Tanjugovih poročil, temveč v »šušmarskih« prevodih raznih senzacij ipd. Njihovo vdiranje je čutiti predvsem v besedju, besedotvorju in skladnji: *Prav tako smatra, da bi se moglo pojačati sodelovanje*

med ljubljanskimi in reškimi proizvajalci finalnih proizvodov. — Zastopniki škofvske konference so se opetovano srečali z zastopniki ACLI. — V vaši komisiji ste se zavzemali, da bi bil vsak posameznik v delovnem odnosu materialno in trajno zainteresiran za povečanje proizvodnje. — Ob zaključeni kupčiji je zelo primerno zmenjati tri dolarje. — V slačilnici je Claya pregledal dr. Campbell; izjavil je, da ima nekdanji boksarski prvak izliv krvi na desni strani vilic. — Slavizmov v našem časnikarskem jeziku ne moremo spregledati, kajti že zaradi svoje številčnosti so ena izmed največjih posebnosti današnje časnikarske slovenščine, ne glede na to, kako jih vrednotimo.

5. Neutemeljena raba slogovno zaznamovanih izrazov — Če v Delovem uvodniku o zagrebškem velesojmu preberemo stavek »Naš maksij sejem se v ničemer ne umika s poti, po kateri hodi že več let«, nas ne zmoti samo slovnična nepravilnost zveze z neujemalnim prilastkom (*maksi sejem*), temveč že sama beseda *maksi*; njena slogovna zaznamovanost razbija resno ubranost in reprezentativno vrednost, ki bi ju pričakovali od uvodnika v osrednjem dnevniku, kadar govori o resni gospodarski prireditvi. Toda beseda *maksi* je modna in časnikar je z njo hotel biti duhovit; zato je tvegala in skoraj gotovo tudi zapravila učinkovitost sestavka, saj ga je degradiral na stopnjo modne muhavosti. Podobnih zgledov — zlasti za nefunkcionalno rabo nekaterih pogovornih in narečnih izrazov — je še veliko, npr.: *Gotovo, da pomembnost besedila prevaga vprašanje, ali je pričujoča uprizoritev dozorela.* — *Dvakratne cene plačujejo tistim srečnežem, ki avto zadanejo na loteriji.* — *Danes ustanovo vodi zdravilišče Radenska; ta je prispevala največ sredstev za asfaltiranje ceste iz Veržeja do Banovec in uredila še nekaj objektov.*

6. Razne pomenske in skladdenjske ohlapnosti in okornosti — Narava in vzroki teh pojavov so različni, enak pa je njihov učinek: težka razumljivost, dvoumnost ali sploh nelogičnost in celo smešnost posameznih besednih in stavčnih zvez. Morda bi nam kdo očital, da vidimo predvsem napake in da kot pomanjkljivosti obravnavamo reči, ki v časnikarskem jeziku sploh niso napake, temveč normalen pojav.

Vprašanje normiranja je pri tej zvrsti še posebno občutljivo: ali naj se npr. pri rabi besede *posel* v pomenu »zadeva« sprijaznimo s slogovnim kvalifikatorjem »časnikarsko« ali »pogovorno«, ko pa je razvidno, da gre za kar pogosten časnikarjev spodrsrljaj pri prevajanju Tanjugovega poročila o delu ministra za zunanje zadeve ali pa celo za primer, ko je bančni direktor zahteval, da v reklamnem oglasu čez pol strani mora pisati »denarni posli« in ne »denarne zadeve«, sicer oglasa ne bodo plačali? Kako naj obravnavamo rabo ločil v kakem časniku, če ne vemo, da imajo v njegovi tiskarni nedognan in izrabljen mehanizem za tiskanje vejic in pik v drobnem tisku? Kako naj pravično ocenjujemo naslove člankov, češ da so vsebinsko in slogovno neustrezni ali prazni, velikokrat tudi slovnično napačni, če ne vemo, da se morajo njihovi sestavljalci podrežati togemu likovno-grafičnemu konceptu? Po tem konceptu mora biti naslov ravno tako širok kot vsi stolpci članka skupaj, torej mora imeti natanko določeno število črk, niti ene več ali manj. Uredniki potem kot na prokrustovi postelji preštevajo črke ter režejo ali raztegujejo besede, namesto da bi pazili na vsebinsko in oblikovno dognanost naslovov.

Zapiski, ocene in poročila

RUBEN IVANOVIČ AVANESOV V SLOVANSKEM JEZIKOSLOVJU

(ob sedemdesetletnici)

Profesor moskovske državne univerze in dopisni član sovjetske akademije znanosti R. I. Avanesov je v rusističnem in slavističnem jezikoslovju znamenita osebnost. V svojem polstoletnem znanstvenem in učnem delu je ta učenjak »osvojil« kar štiri obsežna jezikoslovna področja: teorijo jezika, rusko dialektologijo, zgodovino ruskega jezika ter fonetiko (in fonologijo) sodobnega ruskega knjižnega jezika. Z ne navadno delavnostjo in kljub deloma neprijaznim življenjskim okoliščinam se je povsod prebil v prvo vrsto, v ruski dialektologiji pa je že več kot dve desetletji prvo ime v Sovjetski zvezi, tako da ga lahko uvrstimo med eminentne predstavnike ruske dialektologije, kot so bili Sobolevskij, Šahmatov, Durnovo in Seliščev.

Profesor Avanesov se je rodil 14. februarja 1902; univerzitetne študije je končal v Moskvi v nemirnih letih po oktobrski revoluciji, ki pomenijo sicer veliko gmotno stisko, a so na drugi strani sprožila v književnosti in umetnostni teoriji številne nove zamisli, tako da so bila to za mlade nadarjene izobražence najbolj razgibana, skrajno intenzivna in plodna leta. Tudi mladi Avanesov se je najprej ukvarjal s književno teorijo in zgodovino (Dostojevskij), vendar se je že sredi dvajsetih let preusmeril v jezikoslovje. Kot triindvajsetletni diplomant je postal sodelavec in član Moskovske dialektološke komisije, ki je pozneje spreminjala svoje ime, sicer pa je bila to osrednja ruska dialektološka ustanova. V njenem okviru je Avanesov deloval do začetka tridesetih let, ko je postal predstojnik katedre za ruski jezik na moskovskem mestnem pedagoškem inštitutu (MGPI).

Že sredi dvajsetih let je bil Avanesov član tkim. skupine DARS (Dmitriev, Avanesov, Reformatskij, Sidorov), ki si je naložila težko nalogo napisati »revolucionarno« knjigo o osnovah jezikoslovja. Čeprav delo ni izšlo, pomenijo ideje DARS zarodek »novomoskovske šole« (tako se je imenovala glede na prejšnjo »moskovsko šolo« Fortunatova), katere jedro je sestavljala pozneje »štiriperesna deteljica« Avanesov, Kuznetsov, Reformatskij, Sidorov, in je po letu 1950 znana kot Moskovska fonološka šola.

Po zaslugi Avanesova se je na katedri za ruski jezik MGPI sredi tridesetih let razvilo močno žarišče idej novomoskovske šole, saj so se tu poleg imenovanega fonološkega jedra zbirali jezikoslovci kot S. I. in S. B. Bernštejn, A. M. Suhotin, G. O. Vinokur in dr. »Moskovski« pogledi na fonem so dobili ostrejšje in enotnejše obrise na konferenci, ki so jo na tej katedri organizirali leta 1935; v marsičem so bila v tej diskusiji prisotna fonološka načela, ki jih je Avanesov (s Sidorovom) izoblikoval v svoji razpravi *Reforma orfografii v svjazi s problemoj pis'mennogo jazyka* (RJaSŠ 1, 1930, 110-18).

Novo stopnjo v razvoju novomoskovskih fonoloških zamisli pomeni knjiga R. I. Avanesova (s Sidorovom) *Očerk grammatiki russkogo literaturnogo jazyka* (1945), v kateri je prikazan celoten sistem ruskih fonemov. (Delo je bilo napisano in postavljeno že pred drugo svetovno vojno.) S teorijo fonemov se je Avanesov ukvarjal tudi prvo desetletje po vojni, čeprav je v tem obdobju največ časa posvetil dialektologiji.

Globoke pretrese je enotnost moskovskih fonoloških načel doživljala v letih 1952-53, ko je poznejši vodilni strukturalist S. K. Šaumjan sprožil debato o vprašanih fonologije (Izvestija AN SSSR OLJa — *K diskussii po voprosam fonologii*). Avanesov je v teh razpravah nastopil proti Šaumjanu, ki se je (poleg drugega) po zgledu Bühlerja in Trubeckoja zavzemal za ločitev fonetike od fonologije, in odločno branil tezo o eni vedi fonetiki, ki obseže v svoji višji stopnji tudi nauk o fonemih. Čeprav je Šaumjanov napad veljal predvsem »ščerbiansko« usmerjenim leningrajskim fonetikom (Zinder, Matusevičeva), ki so pojmovali fonem kot glasovni tip in niso priznavali soodvisnosti fonemske in morfemske ravnine, je vseeno prizadel tudi Avanesova in njegove somišljenike, ki so bili še najbliže praški fonološki šoli (hiperfonem — arhifonem, nevtralizacija, pozicija, itd.), saj so se eni in drugi bolj ali manj naslanjali na Baudouina de Courtenayja, medtem ko se je Ščerba s svojimi učenci umikal v artikulacijsko-akustično območje.

V naslednjih treh letih (1954-56) se je Avanesov oddaljil od nekdanjih skupnih fonoloških stališč četvorice in se s svojimi glasovnimi »prevlekami« (zvukovaja oboločka) ter šibkimi in krepkimi fonemi vsaj navidezno približal leningrajski šoli. Te svoje novosti je avtor strnil v knjigi *Fonetika sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka* (1956), ki je imela kljub številnim ugovorom močan odmev v slavističnem svetu.

Z rusko dialektologijo se je Avanesov ukvarjal od začetkov svojega znanstvenega delovanja. Sprva je zbiral narečno gradivo kot sodelavec MDK, opisal nekaj govorov in v širših razmerjih analiziral nekatere narečne pojave. Po vojni je postal glavni organizator dialektoloških raziskovanj, pripravil je izčrpne vprašalnike in navodila za dialektološko delo, ki je bilo usmerjeno k izdelavi lingvističnega atlasa ruskega jezika. Več razprav Avanesova iz tega časa zgovorno dokazuje, da je moral sam reševati nekatere osnovna vprašanja lingvistične geografije. Svoje dvajsetletne dialektološke raziskave in teoretične postavke je leta 1949 združil v knjigi *Očerki ruskoj dialektologii*. To res ni pregleden učbenik za študente, zato pa je v knjigi najti poleg historiatе vede, klasifikacije ruskih narečij in analize glavnih pojavov tudi osnovna metodološka načela za dialektološko delo; v njih odklanja avtor takšen pristop k obdelavi narečij, ki izhaja od knjižnega jezika in obravnava vse narečne pojave samo v odnosu do te jezikovne plasti; prav tako se mu zdi postopek primerjanja današnjega stanja z nekdanjimi (rekonstruiranimi) stanji neustrezen; narečja morajo biti vedno samostojen predmet jezikoslovnega opisa, saj je le tako mogoče zajeti vso njihovo pisanost.

Po desetih letih načrtnega zbiranja in obdelave narečnih podatkov je Avanesov s svojimi sodelavci leta 1957 izdal pri sovjetski akademiji znanosti prvi zvezek atlasa (*Atlas russkij narodnyh govorov central'nyh oblastej k vostoku ot Moskvy*) s priloženo knjigo komentarjev in gradiva. S tem so bile vsaj za del ruskega jezikovnega ozemlja uresničene davne sanje ruskih dialektologov. Vzporedno so pod pokroviteljstvom Avanesova tudi beloruski dialektologi pripravili in izdali svoj atlas za celotno belorusko ozemlje v SSSR (1963).

Zaradi tako obsežnih izkušenj in neizpodbitne znanstvene avtoritete v teoretično-metodološki sferi in v praktični organizaciji dela je mednarodni slavistični komite poveril prav Avanesovu doslej najzahtev-

nejšo skupno slavistično nalogo — izdelavo slovanskega lingvističnega atlasa. Pri tem velikanskem znanstvenem podjetju, za katero je načelna izhodišča in načrt razložil Avanesov na moskovskem mednarodnem slavističnem kongresu leta 1958, sodelujejo vsi najpomembnejši slovanski dialektologi (deloma tudi neslovanski); večina gradiva je že zbranega, tako da bo za varšavski slavistični kongres (1973) predvidoma izšel poskusni zvezek lingvističnih kart.

Tretje delovno področje Avanesova, ki je neposredno povezano z dialektologijo, je zgodovina ruskega jezika v najširšem smislu. Na osnovi današnjega narečnega gradiva in starih izpisov je skušal ugotoviti narečno podobo vzhodnih Slovanov v več starejših fazah. Pri tem se ne opira samo na glasoslovje, ampak tudi na druga jezikovna območja, posebno na leksiko. Pred nekaj leti je izšla poskusna knjiga staroruskega slovarja (*Slovar' drevnerusskogo jazyka XI.—XIV.*, 1966) v redakciji najvidnejših ruskih jezikovnih zgodovinarjev, ki ji predseduje prof. Avanesov. Slovar naj bi podrobno in izčrpno prikazal vso starorusko (tj. vzhodnoslovansko) občnoimensko leksiko in tako vsaj za to obdobje daleč presegel slovar Sreznevskega. Staroruski slovar bo tudi trdno skupno izhodišče za nacionalne historične slovarje (ruski, ukrajinski, beloruski) od 14. stoletja naprej.

Profesor Avanesov pa se z veliko ljubeznijo loteva tudi normativnih vprašanj sodobnega ruskega knjižnega jezika. Sicer se je s praktičnimi vprašanji ruskega jezika ukvarjal že v tridesetih letih, ko je sestavljal učbenike ruščine za odrasle, vendar je večino del o ruskem naglasu in pravorečju objavil v petdesetih letih. V več izdajah sta izšli njegovi knjižici *Russkoe literaturnoe proiznošenie in Udarenie v sovremennom russkom literaturnom jazyke*. Nekateri kritiki so Avanesovu ob teh delih očitali, da bolj registrira in opisuje dejansko jezikovno stanje, namesto da bi predpisoval in normiral, toda za pazljivega bralca je zmeraj razvidno, kateri naglas ali izgovor ima avtor za »najbolj normalen«. Praktični rezultati navedenih del so združeni v slovarju Avanesova-Ožegova *Russkoe literaturnoe proiznošenie i udarenie. Slovar'-spravočnik* (1959).

V zadnjem desetletju srečamo Avanesova največkrat kot glavnega redaktorja različnih jezikoslovnih zbornikov; to je nedvomno dokaz velikega znanstvenega zaupanja, na drugi strani pa mu jemlje preveč dragocenih moči.

Težko je na kratko označiti tako kompleksnega učenjaka, kakršen je Ruben Ivanovič Avanesov. Kdor ga je videl, kako pozorno poslušava svojega slušatelja, ki mu v raztrganih stvkih pripoveduje o diplomski nalogi, kako temeljito odgovarja kandidatu na njegova vprašanja, se ne bo začudil, da je Avanesov eden tistih redkih učiteljev, ki imajo veliko število resnično ustvarjalnih, razgledanih in delavnih učen-

cev. In ti učenci ga ne malikujejo, ne sprejemajo njegovega nauka kot dogmo, ampak brez predsodkov in strahu ob njem iščejo in utirajo nova jezikoslovna pota. Samo v tej luči lahko doumemo velikansko ustvarjalno in organizacijsko moč Avanesova, saj so le ob tako harmoničnem sodelovanju mogoči tako presenetljivi delovni rezultati.

Franc Jakobin
Filozofska fakulteta v Ljubljani

POGLED NA ZGODNJI RUSKI STRUKTURALIZEM

Vladimir J. Propp predstavlja s svojo monografijo o morfologiji ljudske pravljice (*Morfologija volšebnoj skazky*, 1928) enega najbolj znanih zgodnjih strukturalistov. Ne zamolčujeta ga danes niti R. Jakobson niti Barthes; slednjemu pomeni npr. Proppova metoda značilen strukturalističen postopek, ko je treba najpoprej opazovani predmet razstaviti, zdrobiti na člene, in ga potem na novo zaranžirati v celoto (tkim. simulakrum). Z njim razkrije strukturalist skrito urejenost-pravilo takšnega predmeta. — Propp sam je po analogiji z de Saussurovim ločevanjem med jezikom (posplošena pravila, slovnica) in govorom (vsakokratna in enkratna izreka) skušal ugotoviti splošna pravila za literarno sestavo oz. strukturo ljudske pravljice. Za izhodišče si je izbral funkcije delujočih oseb v besedilu. Ugotovil je namreč, da je takšnih funkcij razmeroma malo, čeprav je v pravljicah mogoče najti množice različnih oseb. Torej, je sklepal, se morajo iste funkcije v različnih pravljicah povezovati z različnimi osebami. Iz tega sklepa pa izhaja tudi temeljno Proppovo odkritje, ki je naravnost osupljivo: v vseh prvinskih ljudskih pravljicah se takšne funkcije ne glede na osebe ponavljajo v istem zaporedju, se pravi, da so vse pravljice enotipne. Na temelju ustrezne členitve sto in več ruskih ljudskih pravljic je Propp tako 1) naštel omenjene funkcije v zaporedju, kakršno velja kot pravilo, 2) na kratko označil bistvo sleherne funkcije ter ga opredelil z nazivno oznako in 3) določil znake zanje.

Za ponazoritev: Pravljice se po Proppovi shemi začenejo z izhodiščno situacijo (i), ki sicer še ne premore polne funkcije, poskrbi pa npr. za uvedbo glavnega junaka, za opis dogajališča, za naštetje družinskih članov ipd. Potem pa si sledijo v značilni verigi funkcije: I. Eden od članov družine gre z doma; a) ali starši — na delo, h kralju, trgovat, na vojno ipd.; b) ali otroci —

v goste, ribe lovit, v gozd po jagode ipd. II. Junaku je kaj prepovedano, zabičano, zapretno (npr. da ne črhne besede). III. Prepoved je prelomljena (funkciji II in III tvorita parno prvino: druga polovica pa more obstajati tudi brez prve); v pravljico vstopi s tem v zvezi antagonist. IV. Antagonistovo pozvedovanje (npr. volk pri Rdeči kapici). V. Antagonist zve o svoji žrtvi, kar je želel (npr. mačeha od zrcala o Sneguljčici). — In tako naprej — do zadnje, XXXI. funkcije: junak se poroči s kraljično in postane kralj(ica) oz. je nagrajen kako drugače.

K takšni osnovni shemi, ki pa kajpada za umetno pravljico ne velja več, niti ne za predelave ljudskih pravljic, je potem Propp dostavil še nekatera dodatna pravila: o prvinah, ki pomorejo medsebojni vezavi posameznih funkcij, o motivacijah, o distribuciji funkcij na osebe, o vključevanju novih oseb v zgodbo, o lastnostih dejavnih oseb in podobno. — Ko skuša potem na koncu določiti pojem pravljice, zatrjuje, da je morfološko mogoče imenovati pravljico sleherni osvobajanje od zla preko različnih vmesnih funkcij do svatbe oz. podobne končne nagrade. Ker pa lahko v pravljici nastopajo tudi različna zla, je seveda takšna pravljica zgradbeno zamotana, vsako zlo sproži namreč v pravljici novo verigo 31 funkcij. — Toliko na kratko o Proppu, ki je sicer dovolj znan.

— Zmagoviti pohod po znanstvenem svetu je Proppova monografija začela šele trideset let po izidu. Medtem ko sta jo leta 1928 pospremili le dve prejkone obligativni oceni, je po letu 1958 hitro doživela vrsto prevodov — v angleščino, italijanščino, nemščino, romunščino, poljščino, končno pa so jo leta 1969 nekoliko dopoljnovo ponatisnili tudi v SZ, kjer je bila publikomska razprodana. — Po spremni besedi E. M. Meletinskega v tej izdaji (»Strukturno-tipološko

raziskovanje pripovedke», str. 134—162) je mogoče posneti, da je del sovjetskih znanstvenikov natančno in tekoče informiran o razvoju danes ali vsaj včeraj še tako modnega strukturalizma na zahodu. S prikritim ponosom navaja Meletinski znana strukturalistična imena, ki ne skrivajo svojega strokovnega sorodstva s Proppom, pogosto ga celo poudarjajo, od Lévi-Straussa, Greimasa, Bremonda, Geneta, Todorova, Barthesa do nekaterih ameriških in romunskih avtorjev, ki pomenijo danes že cele folkloristične šole: Armstrong, Jacobs, Fischer, Dundes; Pop, Vrabie, Eretescu, Rogianu.

Manj je iz Meletinskega pa tudi iz druge tako tematizirane literature razvidno, od kod pobude in viri za oblikovanje takšne Proppove metode. Meletinski omenja v glavnem le razpravo »O morfološkem raziskovanju pripovedke« A. J. Nikiforova (izšla isto leto, 1928); ta je npr. med drugim predlagal opazovanje posameznih pripovednih delov in njihovo združevanje po obrazcu besednega tvorjenja v jeziku. Ločiti naj bi namreč bilo mogoče predpanske dele pripovedi (z velikimi možnostmi variiranja), priponske in sploh pregibne — ter korenske dele (slednji ne variirajo). Glavna oseba je, če navedemo le še en primer iz teh pravil — nosilec funkcije tkim. biografskega reda (zanima nas s svojim življenjepisom), stranske osebe pa so nosilci avanturno-zapletnih funkcij (pomoč ali ovira glavnemu junaku ipd.) Temeljno pomanjkljivost Nikiforova vidi Meletinski v tem, da teoretsko razložene metode ni potrdil z ustrežno raziskavo žive literature, kakor je to storil Propp.

Več o razprostranjenosti takšnega zgodnjega sovjetskega strukturalizma iz spremne besede ne izvemo, čeprav sorodnost obeh navedenih mišljenj, objavljenih isto leto, pri Nikiforovu in pri Proppu, dovolj zgovorno priča o širšem zgodovinskem in personalnem zaledju, iz katerega je danes tako slavni Propp moral zrasti. — Ponavadi Proppa in strukturalizem nasploh enostavno vežejo na ruski formalizem (bržkone zaradi Jakobsona in Lévi-Strausovega navduševanja zanj). Ali je to umestno ali ne, je na daljavo težko presoditi; v glavnem bo verjetno držalo, nekak splošen pomislek pa se prvi hip ponuja ob dejstvu, da je formalistično slogovno uživaštvo, razkošje govora težko uskladiti s Proppovo matematično disciplino. Pri Šklovskem kot tipičnem formalistu npr. nikoli natančno ne vemo, kaj nam je namenil: duhovit feljton

ali znanstveno razpravo z zelo logično zaključnico iz trezno zastavljenih iztočnic. Kajpada temeljna formalistična načela dopuščajo ali celo zahtevajo mišljenje, kakršno najdemo pri Proppu, vendar so osrednji formalisti preveč pod očarljivim vtisom žive literature in njenega govora, da bi se preambiciozno spuščali v suho matematiko.

Tako se zdi, da je eksplicitne začetke propovščine treba prej iskati v neki bolj kone stranski in v tem smislu domala neupoštevani in neznani veji takratne ruske literarne teorije oz. stranski veji takratnega formalizma. Oddaljenost virov seveda onemogoča prevehementne sodbe, naštetih pa je mogoče nekaj imen oz. del, ki takšno sklepanje omogočajo. — Tako je v reviji »Načala« leta 1921 (str. 106) mogoče brati razpravo moskovskega profesorja (romanista?) Mihaila A. Petrovskega »Kompozicija Mau-passantove novele (En Voyage)«; imenovana novela se mu zdi po svoji strukturi izjemno hvaležna za morfološko analizo, saj že navzven kaže zanimivo žansko sestavo — z dvema predzgodbama: predzgodba junakinje → junak in junakinja se srečata na sceni ← junakova predzgodba. Za lažjo členitev poudarja Petrovski potrebo po natančni klasifikaciji pojmov (formalizacija!) ter njihovih funkcij v živem besedilu. Te skuša potem že tudi kombinirati v preproste algebraine formule; poudarjeno stopnjevanje, ki izhaja iz srečanja dveh oseb, sporoča na primer takole $a + b > c$ $A + B > C$ ipd.

Še precej bolj zanimiva je za ta del razprava Aleksandra A. Reformatskega, sicer danes znanega lingvista, ki je bil takrat študent pri Petrovskem, »Poskus analize novelistične kompozicije« (Opyt analiza novelističeskoj kompozicii, izdal v samostojni brošuri moskovski krožek OPOJAZI — 1922). Reformatski meni v uvodu, da preživlja vsaka znanost navadno tri stadije: 1. kaotično nabiranje gradiva; 2. opredeljevanje in kopicenje drobnih pravil (obdobje pluralizma); 3. posplošitve in spleljava na nekaj splošnih zakonov (stremljenje k monizmu). Poetika naj bi bila še vsa v prvi oz. na robu druge faze: sam da se bo v takšnem okviru posvetil narativni noveli (torej bo zanemaril novelo-sliko, novelo-parodijo ipd.), predvsem njeni kompoziciji oz. sižejski sestavljenosti (siže = enkratna organizacija pripovedne snovi). — Kakor vsako zgradbo je mogoče tudi kompozicijo sižeja podvreči modeliziranju, izraženemu v ugotovljivi strukturi shemi-formuli. Pri tem je treba najprej oddeliti sta-

tične od dinamičnih prvin; prve posplošuje v opis-deskriptio (D), druge v zgodbo-narratio (N). Za primer algebraičnega za-

$$\underbrace{D}_{d1} \underbrace{D}_{d2} + \underbrace{N}_{n1} + \underbrace{D}_{d2} \underbrace{D}_{d1} + \underbrace{N}_{n1} \underbrace{N}_{n2} \underbrace{N}_{n1} \parallel \underbrace{D}_{d3} \underbrace{D}_{d4} + \underbrace{N}_{n3} \underbrace{N}_{n4} \underbrace{N}_{n3} + (n).$$

V členjenju naracije loči vprašanja scenarija (scene, epizode, prehodi, dialogi, monologi, neme scene), kompozicije kraja in kompozicije časa. — V opredeljevanju »deskripcije« loči vprašanje fonda (pejsažev »de la nature« — zlasti v romantiki — ter pejsažev »de la culture« — posebno v realizmu ipd.) in vprašanje karakterizacije oseb. Pri opredeljevanju in sistemiziranju tematike si prizadeva natančno razločiti pojme: tema, size, motiv — in si pri tem pomaga z duhovito šahovsko primerjavo: šahovske figure = tema, snov; funkcija figur (npr. hod skakača) = motiv; igra (npr. kakšen gambit) = sizejska tema; realizirana igra = size. — Potem skuša določiti osnovne noveleške sizejske teme: dvočlen-ske — a + b (on in ona, motiviranost = največkrat ljubezen), a + a, b + b (on in on, ona in ona — največkrat sovraštvo); tričlen-ske — a1 + b + a2 (običajno ljubezenski trikotnik, kombinacij z izmeničnim motiviranjem je zelo veliko); kanon štiričlen-ske novele je redkeje viden — b + a1 + a2 + a3 (ona + on 1 + on 2 + on 3, npr. žena, mož, ljubimec, izsiljevalec). Itd. Ipd.

Reformatski je bil za konec svoje razprave tudi zelo konkreten, dodal ji je namreč obsežno in zamotano formulno shemo neke Maupassantove novele s priloženo tablico simbolov. Morda je nekoliko skromnejša po številu znakov, sicer pa močno spominja na nekatere sodobne strukturali-

pisa skoz takšno dvojico pojmov opazovane pripovedne zgradbe navaja formulo Puškinove novele »Vystrelk«:

stične tekste (primer so si lahko bralci ogledali v nekaterih nedavnih številkah SR, ko je Czapelewicz poročal o poljskem strukturalizmu in njegovih metodah).

— Že omenjeni Petrovski je leta 1927 v zborniku »Ars poetica« objavil razpravo z naslovom, ki je zelo značilen — »Morfolo-gija novele«. V njej se izreka zoper običaj-no žanrsko terminologijo, češ da je takšno izrazje treba natančneje pomensko opredeliti, vendar kljub natančnejšemu naslovu kaj bistveno dlje od svoje prve razprave ni prišel. Opozarja pa njegova razprava na trajanje ustreznega razpoloženja, naklonje-nosti matematični eksaktnosti, karseda pre-cizni enopomenskosti besednih znakov.

Žal kaj več gradiva nimamo pri roki, ven-dar moremo že v značilnostih navedenih in podobnih sestavkov videti simptome tistega duhovnega in strokovnega substrata, iz ka-terega je v srečnem trenutku lahko zraslo Proppovo delo. Obenem navajajo takšni simptomi v sklepanje — zdaj z očmi obr-njenimi v prihodnost —, da je tudi današ-nja dovolj znamenita sovjetska tartujaska strukturalistična šola z Lotmanom le eden vidnih sadov dolgotrajne avtohtone tradi-cije, komaj vidnega ali pogosto kar nevid-nega duhovnega vretja — pač glede na raz-mere v časih oficializiranega diamata — med rodovi sovjetskih intelektualcev; zelo pogosto ali celo praviloma zunaj institucij.

Matjaž Kmecl
Filozofska fakulteta v Ljubljani

SLOVENSKI BIBLIOGRAFSKI PRIROČNIK

Pričujoča knjiga* je prvi bibliografski pri-ročnik v Jugoslaviji; zrasla je iz skript, ki jih je avtor, naš vodilni bibliografski strokovnjak in dolgoletni vodja bibliografskega oddelka v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, že dvakrat izdal za potrebe šolanja knjižničnih delavcev. Namenjena je predvsem potrebam le-teh, pa tudi vsem, ki se ob svojem delu srečujejo z bibliografskimi vprašanji. Razdeljena je v

tri dele: »Teoretični temelji bibliografije«, »Pregled zgodovine bibliografije« in »Pregled bibliografij«. V uvodnem poglavju prvega dela, »Kaj je bibliografija«, je razlo-žen pomen besede bibliografija nekdanj in danes ter prikazan predmet, obseg dela in naloge današnje bibliografije; v osrednjem poglavju tega dela, »Metode bibliografskega popisovanja«, je obdelan nastanek bi-bliografskega popisa, ki ima tri faze: zbira-nje in izbiranje gradiva, bibliografski opis odbranih enot in ureditev bibliografskega gradiva; nanizana so teoretična vprašanja

* Janez Logar: Uvod v bibliografijo. Izdala in zalo-žila Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana 1970. 283 str.

in dani praktični napotki za popisovanje knjig, časopisov ter prispevkov v časopisju in zbornikih. Zadnje poglavje tega dela, »Oblika in vrste bibliografij«, obravnava razdelitev bibliografij, pa še bibliografska pomagala (knjigotrski katalogi, enciklopedije itd.), razmerje med bibliografijo in katalogom ter med bibliografijo in dokumentacijo.

V drugem delu, »Pregled zgodovine bibliografije«, je kratko orisana zgodovina bibliografije od Kallimaha (310—240) iz aleksandrijske knjižnice do bibliografskih izdaj Unesca v našem času.

Najobsežnejši je tretji del, »Pregled bibliografij«. To je seznam bibliografij — iz tehničnih razlogov je avtor upošteval le bibliografije evropskih držav in ZDA, to pa so tudi države, s katerimi imamo največ kulturnih stikov — razvrščen v posamezne skupine in opremljen z uvodi ter potrebno razlago v bibliografskih opombah. Najprej so popisane mednarodne splošne bibliografije (bibliografije bibliografij, bibliografije knjig, inkunabul, katalogi in zbirni katalogi knjig, splošne bibliografije časopisja idr.), nato mednarodne strokovne bibliografije in nazadnje nacionalne bibliografije, razvrščene po abecednem redu držav. Zadnja je na vrsti Jugoslavija, ki pa je obdelana tudi najboljše. Medtem ko so pri drugih državah upoštewane samo splošne nacionalne bibliografije, so pri Jugoslaviji popisane tudi strokovne bibliografije in dela širšega, mednarodnega pomena

PREKMURSKO skôzniti?

Fr. Bezlag piše v etimološkem članku Sln. dial. *skôzniti, skoznovati* »bdeiti, čuti, paziti, skrbeti«, JiS XVII, 40—41: »izpričano v prekmurskem narečju, pri sosednjih kajkavcih...« Obliko je našel pač v Pleteršnikovem slovarju II, 495, kjer je pri *skôzen, skozniti, skoznováti* naveden kot vir: *ogr. C.*

Toda tudi Caf je mogel brati te oblike v prekmurski knjigi le enkrat: v Mihala Severja Redu zveličanstva... 1747, na str. 66 v 4. kitici Peszni Vecserásnye: »... fzerceze nai ktebi szkofsznue...« Toda ta pesem je docela kajkavska tako glede jezika kot izvira. Najdemo jo namreč v tkim. starejši martjanski pesmarici (v Visokošol. in štud. knjižnici v Mariboru, fotokopija v NUK v Ljubljani), vsaj iz 17. stol., a ne iz 1649—1710 (M. Rupel v ZSS I, 282, 316, ki govori

(splošne enciklopedije, knjižnični katalogi); tu je v posameznih poglavjih (jugoslovanska, srbska, hrvatska, bosensko-hercegovska, črnogorska, makedonska in slovenska bibliografija) podrobno prikazanje zgodovinski razvoj in sedanje stanje bibliografije pri jugoslovanskih narodih.

Uporabnost knjige povečuje Kazalo imen in naslovov (sest. Boža Pleničar), Predgovor in Vsebina sta prevedena še v ruščino in angleščino, kar omogoča uporabo knjige tudi tujcu, nevesčemu slovenščine. Glavna literatura je navedena ob koncu posameznih poglavij.

Knjigo odlikuje sistematična razdelitev in preglednost ter smotrna izbira gradiva v posameznih poglavjih, v skladu z namenom nuditi informacijo v prvi vrsti slovenskemu in jugoslovanskemu knjižničarju oz. uporabniku; to je plod dolgoletnega dela in kaže avtorjevo temeljito obvladanje snovi. Tudi sicer je knjiga izredno skrbno pripravljena, skoraj brez tiskovnih napak, tiskana zelo pregledno na lepem brezlesnem papirju in vezana v celo platno.

Knjigo bi moral, ob vlogi, ki jo ima danes bibliografija, prebrati vsak izobraženec; posebej opozarjam na poglavje »Metode bibliografskega popisovanja« in na pregled slovenskih bibliografij, ki bi ju moral še posebno slavist temeljito proučiti, ker mu bosta zelo koristila pri študiju in poklicnem delu.

Marko Kranjec
Filozofska fakulteta v Ljubljani

le o eni pesmarici, a sta dve), marveč vsaj iz 1643, zaradi česar jo je že F. Fancev imenoval najstarejšo kajkavsko rokop. pesmarico (Tragovima hrvatske kajkavske poezije 16. vijeka. Ljetopis JAZU, sv. 48, Zagreb 1936, 166).

Da so te Severjeve pesmi tudi jezikovno kajkavske, dokazuje njih jezik brez ü, oblike kot *branitel, obranitel, oczu Bogu* itd. (Prim. moj članek o kajkavskih prvinah pri prekm. pisateljih v SR (1972), 1.) Severjevo besedilo docela soglaša z besedilom v imenovani pesmarici na listih 181—183 fotokopije v NUK. Toda naša beseda je na umazanem robu težko čitljiva, tako da ni jasno, ali je v drugem primeru dolgi ali kratki *s* in ali ni zapisano: *fzkosznuie*.

Da je Severju samemu bila beseda tuja, dokazuje to, da je v svoji knjigi nikoli ni za-

pisal, pač pa ustrezní prekmurski izraz: na str. 81 *verofztui*, na str. 84 *verufztuimo*, na str. 25 pa je k *verofztuite* pripisal v oklepaju: *zhuite* — kar je dvakrat zanimivo, ker je besedo, ki je prekmurščina ne pozna, prevzel iz Dalmatina (1 Petr 5, 8) — in še v bohoričici.

Drugi dokaz, da *skoznovâti* v prekmurščini najbrž nikoli ni bilo, je Mikloš Kűzmič, ki je prav to Severjevo pesem prevzel v svojo Knjigo molitveno (V Soproni, 1783, str. 225), toda ji je dal docela prekmursko narečno obliko in je nadomestil »skosnue« tako: »i Jzrczé naj verusztűje«. In v taki ali podobni obliki najdemo to besedo tudi pozneje v prekmurskem tisku. V raznih govorih se glasi različno: *veröstivati*, *verüstivati*, *viröstivati* itd.; *bedenje* pri mrliču pa je *veröstűvanje*, *vörustűvanje* ipd.

To besedo najdemo tudi v kajkavščini. *Habdelič*, Dictionar... 1670 ima *Virofztou* = *Vigil*, *Excubitor*, *Speculator*. — *Virofztuem* — *Vigilo*, *Excubo*. — *Belostenec*, Ga-

zophylacium... 1740, II, 567 *Virofztűjem* — *Vigilo*, *extubo*, v. *Sztrařim*. — *Virofztov*. *Vigil*. *Speculator*, *excubitor*. v. *Sztrařnik*. — *Jambresűiř*, *Lexicon Latinum*... 1742, 1032: *Vigil*: *Szkoznujuchi*, *Virofztűjuchi*, *Vigilantia* — *Virofztűvanje*. — *Vigilia*: 2. *Virofztűvavci*.

Beseda *veröstűvati* ipd. je bila prevzeta v kajkavščino iz madž. *virrasztani* — *bedeti*, *čuti*, *virrasztás* — *bedenje*. V prekmurščino pa je — kot drugi izrazi — zelo verjetno prišla iz kajkavščine, za kar govori predvsem termin *veröstűvanje* ipd. za *bedenje* pri mrliču, kar je gotovo posredovala Cerkev, z mnogimi drugimi izrazi iz verskega življenja (prim. nav. članek o kajkavskih prvinah). Ker prekmurščina ne pozna poudarjene glasovne skupine *-ir-* in jo spremeni v *-er-* (*pastér*, *mér*), je kajk. obliko spremenila v *veröstűvanje* in dalje v *vöröstűvanje*. Mogoče bi bilo tudi, da je prišla beseda v prekmurščino naravnost iz madžarščine, kar je pa malo verjetno.

Vilko Novak
Filozofska fakulteta v Ljubljani

PREŽIHOVA IN PERKONIGOVA UPODOBITEV DOGODKOV OB KOROŠKEM PLEBISCITU*

Med poznavalci Prežihovega opusa zavzema Drago Druškovič vsekakor eno vidnejših mest. Na tem delovnem področju vztraja od svojih študentskih let, ko je sodeloval pri Prežihovem zborniku, pa vse do danes, ko je urednik Zbranega dela Prežihovega Voranca (le dva zvezka je uredil Jože Koruza). Prav zato ni slučajno, da je zbudila razprava — Različnost dveh pisateljskih izročil — naše zanimanje.

V razpravi osvetljuje avtor razlike med romanoma *Požganica* (1939) *Prežihovega Voranca* in *Patrioten* (1950) *Josefa Friedricha Perkoniga*. Problem je vsekakor zanimiv, saj prikazujeta oba romana dogodke ob koroškem plebiscitu, le da jih enkrat opisuje Nemeč, drugič Slovenec. Vsako teh del podaja torej svojo podobo dogajanja, obe podobi pa sta si zelo različni. Katera je zgodovinsko pravilnejša?

Oba pisatelja imata nekatere skupne poteze (oba sta Korošca, pripadata isti generaciji, oba sta se udeležila koroškega spopada kot propagandista, ...), vendar ni mo-

goče dokazati *rapport de fait*, ki je po teoriji francoske komparativne šole nujen, da se izognemo metodi preprostih paralelizmov. Slednja metoda velja v slovenski primerjalni literarni zgodovini, ki ostaja v bistvu še vedno v okvirih, ki jih je začrtal leta 1936 Anton Ocvirk, za manj vredno in pomanjkljivo.

Zato so razumljivi Druškovičevi naporí, da bi presegel njen okvir. Po eni strani skuša dokazati odmevnost *Požganice* pri Perkonigu (str. 440), po drugi strani pa omiliti slabosti te metode z nekaterimi metodološkimi adaptacijami (navaja študijo Guyarda *La Littérature Comparée*, Paris 1965; str. 489).

Seveda se Druškovič zaveda pomanjkljivosti obeh instrumentov in si zato zastavlja cilj, da bo preko idejnosti obeh romanov podal »strnjen pogled na razvoj obeh pisateljev, posebej na razvoj njunih pogledov na narodnostno vprašanje ter na zgodovinski roman; semkaj sodi seveda še pogled na genezo obeh romanov, soočenje z željami, ambicijami obeh pisateljev in rezultatom; dalje pogled na ideološke koncepte okolja, upoštevanje njihovega vpliva na obe deli (str. 440).

* Drago Druškovič: *Različnost dveh pisateljskih sporočil*. Dve reprezentativni upodobitvi v romanih po snovi o koroškem spopadu pred petdesetimi leti. — V zborniku *Koroški plebiscit*. Slovenska matica. Ljubljana 1970, str. 437—506

Skratka, poskušali smo predočiti obilico dejstev in dejavnikov, ki v nekem pomenu zadevajo območje psihologije obeh narodov, /.../» (str. 437).

Kljub tako zastavljenim ciljem pa predstavlja osrednji problem razprave predvsem pretresanje odnosa obeh pisateljev do nacionalnega vprašanja, kakor se to pokaže pri analizi ideologij in pri preverjanju avtentičnosti zgodovine v obeh romanih.

Prav ob takšnem Druškovičevem ravnanju nam kaže izraziti pomislek. Avtor si namreč omogoči omenjeno perspektivo s proglasitvijo obeh romanov za zgodovinska romana. Ta hipoteza je vsaj za Požganico nova, vendar vrednoti avtor obe deli prav s kriteriji, ki iz nje izhajajo. Kljub temu, da je hipoteza temeljnega pomena za celotno razpravo, je žal ostala nedokazana. (Kajpada je oba romana mogoče presojati tudi s stališča njune zgodovinske avtentičnosti, vseeno pa morajo termini ohraniti svojo težo.)

Poleg tega si s takim pristopom a priori onemogočimo presojo literarnega dela v njegovi večpomenskosti. To pa pomeni, da nam je dostopen le del literarnega dela. Zato ni slučajno, da Druškovič poudarja, kako bo presojal oba romana predvsem iz filozofskih in socioloških, manj pa iz estetskih izhodišč (str. 438; pri čemer ni popolnoma jasno, od kdaj estetika ni del filozofije). Skratka, avtor se zaveda parcialnosti svoje raziskave.

Na sprejeti ravni pa Druškovič odpira zanimive razsežnosti obeh romanov. Naleti celo na probleme, ki presegajo področje literarne vede (npr. vprašanja o možnosti pisateljevega spoznanja dane družbene resničnosti, o tem, koliko se pisatelj lahko osvobodi ideoloških spon vladajočega razreda ipd.).

Podrobna analiza romana *Patrioten* ga vodi do sklepa, da je Perkonig zastopal téle misli:

1. Slovensko prebivalstvo na Koroškem zaradi svojega dolgega skupnega življenja z

Nemci nima značaja posebne narodnosti, ampak spada v nemški kulturni krog;

2. Politično je slovensko prebivalstvo na nemški strani;

3. Gibanje za nacionalno osamosvojitvev in enakopravnost ni avtohtono, ampak so ga prinesli v deželo od zunaj;

4. Jezik, ki ga govorijo koroški Slovenci, ali z deželnim nemškim imenom »Windsche«, se tako razlikuje od slovenskega knjižnega jezika, da je zanje kot jezik občejanja v javnosti, zunaj domačega kroga primernejša nemščina;

5. Koroški Slovenci so zadovoljni z razmerami kakršne so v deželi, in se ne čutijo zatirane;

6. Germanizacija ni nasilna, ampak radovoljna. Kdor zahteva kake posebne nacionalne pravice za slovensko prebivalstvo, ta ruši mir, ki je od nekdaj vladal v deželi (str. 459—463).

Seveda ni potrebno izgubljati besed, da bi dokazali ob takšni mistifikaciji vso lucidnost in intelektualno poštenost pisca Požganice.

Sklepna ugotovitev razprave naj bi poudarila, da izhajata obe interpretaciji zgodovine iz pisateljevih ideologij. Perkonig izhaja iz ideologije nemške buržoazije, Prežih pa se je izognil napačnemu prikazovanju nacionalnega vprašanja prav zaradi marksistične interpretacije družbenih procesov, od katerih je odvisno tudi nacionalno vprašanje. Vsa Druškovičeva analiza vodi pravzaprav v takšen sklep, saj vsa dejstva stalno presoja z marksističnega stališča. Prav zato si ne znamo prav razlagati njegove sramežljivosti in prekrivanja tega sklepa proti koncu. Avtor namreč skuša prikazati vzrok Prežihove pronicljivosti v njegovi »opozicionalni ideologiji« in nič več (primerjaj str. 468, 481, 486...) Tako nas pri tej sicer zanimivi študiji, moti, da avtor ne ostaja svojim nazorskim pogledom zvest v besedni formulaciji, da jih posreduje pravzaprav skozi kontekst.

Zoltan Jan
Ljubljana

NAŠA LJUDSKA MODROST V PREGOVORIH IN REKIH

Vsak narod ima nekako svoj način mišljenja in čutenja, pa se tudi na poseben način izraža, sklepa in ravna v življenju in medsebojnih družbenih odnosih. Da, tudi vred-

noti drugače, ker drugače opazuje in spoznava. Spoznanja in izkušnje mu postajajo kažiopot in usmerjevalec posebnega načina življenja. Izraža jih v rekih in prego-

v orih, ki jih vpleta v svoj govor. To so zgoščena ljudska pamet, bistri vložki, ki poživljajo človekovo misel in hotenje.

Veliko je ljudstev na svetu in vsako hrani v sebi zakladnico modrosti, ki jo kot veliko bogastvo in dragocenost sporoča od rodu do rodu, od naselja do naselja. Oton Župančič poje v Dumi »krepka primera — dala bi zanjo cekin«. Prevajalcem je težko izraziti miselni združek, voz, zgneten v rek ali pregovor. Levstikovega Krpana je težko prestaviti v tuj jezik, brez gosto nasute ljudske modrosti bi zgubil dokaj svoje vrednosti. Zato je prav, če ljudskim rekom, izrekom in rečenicam posvečamo več pozornosti tudi v šoli. Znati moramo ceniti njihovo pomembno in za narod značilno vrednost in izrazno obliko.

Pregovore, prilike in reke je pri nas kot prvi zbral v knjigi leta 1887 Fran Kocbek. Že v Novicah leta 1869 ugotavlja prof. Urbas, da so pregovori zaklad človeške modrosti, da so že stari Arabci imenovali pregovore »cvet jezika«, Lahi »narodno šolo«, Španci »dušno zdravilo«, Nemci pa »zaklad jezika«. Znani modrec Herder, ki je vplival tudi na naše romantike, je videl v pregovorih ogledalo narodovega mišljenja, ki bolj odkriva narodov značaj kot dolge pripovedi. Vsak narod jih premore na tisoče in sam Salomon jih je znal kar tri tisoč. Vsebujejo bistrost razuma, zdrav humor z bogatimi izkušnjami ter običaji in pravnost.

Pred 35 leti so v založbi Mohorjeve družbe izšli *Slovenski pregovori, reki in prilike*, ki sta jih zbrala in po abecedi njihovih začetnic razporedila Fran Kocbek in Ivan Šašel. Omenjena je delitev pregovorov in rekov na slovenske in na tiste, ki so sprejeti od drugod. Torej bi mogli ločiti domače, tuje in ponašenke, kakor pri besednih izrazih. Pri domačih ločimo vsesplošne in pokrajinske, pa še to, koliko so ti pregovori in reki med ljudstvom danes živi, koliko pa so že redki ali celo izumrli.

Naši pregovori imajo posebne oblike in lastnosti. Iz reki ugotavljajo resnico naravnost ali v priliki. Npr.: *Proti toku se ne da plavati*. Lahko pa so povezani s kakim dogodkom, npr. *Vsaka stezica popelje v Rim*... Slovenski pregovori se lahko merijo z drugimi, vsaj kar se tiče oblike in načina posplošitve. Npr. *Dokler lipa cvete, ji ne manjka čebel; Brez muke ni moke; Drži se novega pota in starega prijatelj*

Omeniti je treba zgodovinski in znanstveni, narodopisni pomen slovenskih pregovorov, saj nekateri spominjajo na starinska, že

pozabljena verovanja in navade, npr. *Drži se kot lipov bog. Gost v hišo, Bog v hišo*. Predvsem pa je treba naše ljudske pregovore in reke razporediti po vsebinskih in pomenskih skupinah, saj po abecednem redu razvrščeni ne dajejo potrebne razvidnosti in uporabnosti. Treba je določiti kako petdeseterico življenjskih področij ali izsekov ter pojmovnih enot, okoli katerih moremo nanizati vse miselne različice in odenke — te pa lahko po abecednem redu. Take miselne skupine pregovorov bi uvrstili pod zaglavja, kot: Življenje, Živali, Značajnost, Pametno ravnanje, Rastline, Dom in družina, Družbeni odnosi, Človek, Čas, Prostor, Mere in načini, Zemlja, Kmet, Delavnost, Pravo, Snov, Praznovanje, Bogastvo, Sreča-nesreča, Primerjave, Nasprotja, Starost, Zdravje-bolezen-smrt, Prehrana, Otopelost, Zaupanje, Sramežljivost, Mož in žena, Počitek, Koristnost, Sredstva, Občestvenost, Doslédnost, Hinavstvo, Zabava, Nespamet, Vzgoja, Sočutje, Hrepenenje, Učenje, Zavestnost, Razvade, Pomanjkanje, Precenjevanje, Zunanost, Nasilje, Zakonitost, Enotnost, Trdnost... itd.

Seveda je treba dopustiti možnost nadaljnega razvoja in izbora. Pridno je treba pobrskati po vseh kotih in pokrajinah, kjer prebiva naš človek, in v tiskih vse od Trubarja naprej. Ze doslej so znane objave naslednjih snovi in vsebin: Vreme, meseci, prazniki, sadje, živali, odnos do živali, pijanstvo, berači, ubošvo, dolg in dolžniki, skopuhi, napuh, odnos do staršev, dobrotljivost in lenobnost, ogenj, žito, petje, soline...

Nekateri nabiralci so objavili krajevne pregovore, te bi bilo treba pregledati in dopolniti. Tako je že leta 1857 v Novicah Janez Bilc objavil Narodne prislovice iz Bistriške doline, Josip Freuensfeld je v Kresu objavil Narodno blago s Štajerskega, reki in pregovori; dalje je Pregovore iz Bele krajine zbral Gojko Lavoslav Gorenjec še pred Šašljevim Belokranjskimi pregovori in Drobntincah, Belokranjskimi pregovori in reki v Domu in svetu, od 1888 do 1922, ter Belokranjskimi pregovori in reki v Mladiki, potem pa še njegovimi Dolenjskimi pregovori in reki. Poznamo tudi Krempljeve Prislovice štajerskih Slovencev v Novicah. Še prej pa so zapisani Kranjski pregovori Janeza Miheliča, leta 1780, kar navaja tudi J. P. Šafárik v svoji Zgodovini južnoslovenskih literatur, vendar se ta zbirka ni ohranila. Vilko Novak je za Šašljevo in Kocbekovo zbirko nabral po raznih virih prekmurske pregovore. Potepan-Škriljev je zbral za Novice Notranjske pregovore in

reke. Prav tako je v Novicah Janez Tomšič priobčil Viničke prislovice, J. Volčič pa Prislovice iz Istre. Tudi Glasnik je prinesel njegove Prislovice in reke iz Istre, vendar so bolj hrvatski kot slovenski. Nekaj koroških pregovorov in rekov je priobčil tudi celovski Slovenski vestnik (npr. leta 1969). Nekaj primorskega narodnega blaga bi našli v Erjavčevem prispevku Iz popotne torbe. Nabožne pregovore je priobčil Šašelj v Mladiki pod naslovom Bog v slovenskih pregovorih in prilikah, o vzgoji in verski vzgoji jih ima tudi Slomšek (Knjiga o Slomšku, 1962) in Ivan Štrukelj je v Slovenskih večernicah, MD, 39. zv. Za Kostel in okolico je pregovore zbral Jože Gregorič, treba pa bi bilo isto opraviti še za mnoge druge narečne koticke našega naroda.

Učinek reka tiči navadno na koncu. Vrsta pregovorov zida na besednih in miselnih igrah. Imamo tudi reke brez smisla, pa vendar podajajo življenjsko modrost, včasih brez šaljivega priokusa. Mnogi pregovori in reki ne potrebujejo nobene razlage, medtem ko nekateri izražajo kaj čisto prenesenega in prispodobnega.

Treba bi bilo ugotoviti tudi okolje, življenjski prostor pregovorov. Gre za vsebinsko

razložitev. Prvotni vir in svet ter zarišče rekov je kmečko in delavniško okolje našega človeka s podeželja. Tehnične novosti, ki so kmetu postale življenjska potreba, so to že občitno spremenile. Kadar ljudstvo živali povezuje s tipičnimi lastnostmi, se iz basni izluščijo reki in pregovori, često pa samo šaljive in kritične opazke o ljudeh in njih slabostih.

Pregovori in reki niso namenjeni le zabavi, ampak tudi pouku, saj posegajo s svojimi vsakdanjimi skušnjami v naše ravnanje vzgojno in izobraževalno. Vendar nimajo le poučnih in vzgojnih ciljev, ampak tudi izpričujejo, kako se v njih kažeta življenjska skušnjava in modrost.

Seveda pa se bo prelom časa, ki ga danes doživljamo, čutil nedvomno tudi na tem področju. Zarisa bo ločnico med »nekoč« in med »zdaj«. Medtem ko staro zahaja in se pozablja, čeprav hrani — vsaj simbolično — še veljavo, pa novi, tehnični svet poraja novo — tudi ljudsko — modrost z novimi izraznimi veljavnostmi. Ta modrost ni več samobitno značilna prav za nas, ker je bolj vsesplošna, mednarodna. Prinaša nove skušnje, novo mišljenje in čutenje.

Etbjn Bojc
Ljubljana

NOVI SOVJETSKI UČBENIK RUŠČINE ZA TUJCE

Novi učbenik* je rezultat večletnega iskanja najboljše metode, po kateri naj bi se tujci učili ruščine. Sestavljen je iz treh delov: knjige za učence (224 strani), priložniška za učitelja (200 strani) in petih gramatičnih plošč.

Osnovni del učbenika je knjiga za učence. Razdeljena je na trideset lekcij, ki naj bi jih obdelali v 100—120 urah. Knjiga je bogato ilustrirana, kot pač zahteva avdiovizualni pristop. Podobe pa imajo poleg svojega osnovnega namena, semantizirati besedilo, še enega: ustvarijo naj situacije, ki spodbujajo učence k samostojnemu delovanju, obenem pa dajejo učitelju možnosti za številne vaje. In še tretjo nalogo so dali avtorji podobam v tej knjigi: približajo naj učencu deželo, katere jezik se učijo. Zato so vse podobe zelo »ruske«. Včasih celo na škodo razumljivosti, kot npr. pri podobi za značilno rusko igro »gorodki«, ki je v tujini skoraj popolnoma neznana.

* M. Vjatjutnev, A. Kočetova, L. Vohmina: Russkij jazyk I. Audiovizual'nyj kurs dlja zarubežnyh škol. »Pedagogikak«, Moskva 1971.

Prikupna zunanost, veliko podob pa tudi vrsta ugank in drugih nalog, ki jih je treba rešiti, bo otroke od 9. do 12. leta (tem je učbenik predvsem namenjen) prav gotovo pritegnila, tako da bodo gledali na knjigo manj »šolsko«.

Slovnično gradivo, ki ga daje učbenik, obsega pri sintaksi približno devetdeset stavčnih vzorcev. Morfologija in leksika sta podrejeni triindvajsetim temam ter 350 besedam, kolikršen je besedni zaklad knjige. Ob koncu je slovarček razložen v štirih jezikih: angleščini, francoščini, nemščini in španščini.

Pouk cirilice je zasnovan na načelu od glasu k znamenju, saj se avtorji pričo name na knjige niso mogli opreti na nobeno določeno pisavo. Začeli so pri tistih glasovih, ki jih vsi jeziki najlaže ločijo »m«, »n«, »a« in »o«.

Prava vrednost učbenika je v priložničku za učitelja. Vseh trideset lekcij so skrbno metodično obdelali in jih razdelili na enote

z natančnimi navodili, kako naj jih uresničimo.

Veliko pozornosti je posvečeno glasovom. Razloženi so vsi ruski fonemi in dana podrobna navodila, kako naj odpravimo morebitne težave pri izgovorjavi. Razen tega je že od samega začetka posebna skrb posvečena stavčni intonaciji. Prikazani so vsi intonacijski vzorci po Brzygunovi, pa tudi nekatere njihove kombinacije.

Priročnik vsebuje tudi precej stvarnih razlag za značilne ruske in sovjetske pojme. S tem skuša tudi v praksi uresničiti zahteve po »stranovedeniju«, poznavanju dežele in kulture jezika, ki se ga učimo. Morda bi pri tem bili lahko malo bolj velikodušni, saj so nekateri pojmi (metro, gorodki, Lev Jašin) ostali nerazloženi.

Neločljiv del kompleta so tudi plošče. Na njih so posneti vsi dialogi, ki so v knjigi za učence, pa tudi vse fonetične vaje.

Pričujoči učbenik je le prvi del širše zasnovane celote — imela naj bi tri take dele —

a je že sedaj videti, da je zgrajen na jasno izoblikovani metodi. To je njegova glavna prednost. Avtorji so v osnovno avdiovizualno metodo vnesli nekaj dopolnil. Podčrtali in razvijali so pomen podobe, premišljevanje in metodično podprto so dozirali uvajanje novih besed, slovnično snov so enakomerno razvrstili po vseh lekcijah, teme in situacije pa so izbrali tako, da niso same sebi namen, ampak dajejo učencu gradivo za samostojne kombinacije, ko se bo srečal z jezikom tudi zunaj šole.

Le eno učbeniku lahko očitamo, njegovo preveliko »univerzalnost«, željo, da bi učbenik uporabljali učenci ne glede na njihovo materinščino. Učbenik tujega jezika mora biti pisan za pripadnike posameznega jezika in upoštevati mora materinščino s posebnim ozirom na interferenco.

»Russkij jazyk I« je dober učbenik. Vsak učitelj praktik bo našel kaj zase, sestavljalci novih učbenikov pa se bodo ob njem marsičesa naučili.

Matej Rode
Gimnazija v Celju

NOVEMBRSKI LITERARNO-ZNANSTVENI SREČANJI V MAKEDONIJI

Po znanem mednarodnem pesniškem festivalu »Struški večeri poezije«, ki je bil letos konec avgusta desetič v Strugi kraj Ohridskega jezera, so v Makedoniji novembra priredili dve pomembni literarno-znanstveni manifestaciji: Osmo Racinova srečanja v Titovem Velesu ter v Tetovu znanstven simpozij, posvečen dvestoletnici rojstva verskega pisatelja Kirila Pejčinoviča-Tetovca.

Racinova srečanja, ki so bila letos od 9. do 12. novembra v Titovem Velesu in na Dojranu, niso le spominskega značaja, marveč predstavljajo tudi pomembno znanstveno prireditev. Na njih podeljujejo poglavito književno nagrado za prozno delo — »Racinovo priznanje« —, ki ga je letos prejel prozaist Živko Čingo za roman »Velika voda«. Leto, ki je ravnokar minilo, pa je bilo sicer označeno kot najustvarjalnejše obdobje makedonske književne kritike in esejistike. — Posebno pozornost zasluži v okviru teh srečanj tematski simpozij »Razvojni procesi v sodobni makedonski literaturi«, na katerem so s svojimi strokovnimi in znanstvenimi poročili sodelovali pisatelji, profesorji in znanstveni delavci iz vseh jugoslovanskih republik. — Gostitelji so se

v svojih predavanjih največ ukvarjali s periodizacijo sodobne makedonske književnosti ter s tendencami njenega razvoja; v celoti ali delno so se temu problemu posvetili Aleksander Aleksiev, Miodrag Drugovac, Dimitar Dimitrov, Gane Todorovski, Georgi Stardelov idr. Zagreb so zastopali Fran Petre z referatom o narodnem in kozmopolitskem v makedonski književnosti, Krunoslav Panić, ki je govoril o legitimnosti jezikoslovnih pristopov v proučevanju sodobnih književnih procesov, ter Miroslav Vaupotić s poročilom o lastnostih novejših hrvatske in makedonske književne kritike. — Vojislav Ilić iz Novega Sada je razpravljal o konstituiranju motivov iz kulturnega areala v makedonski domovinski liriki, Tode Čolak iz Beograda o »enem izmed tokov sodobne makedonske književnosti«, pisatelj Safet Burina iz Mostarja pa o makedonski književnosti za otroke. — Vsa predavanja bodo objavljena v posebnem zborniku. Prejšnja leta so ob takšnih priložnostih že izšli podobno tematizirani zborniki: o makedonski prozi, makedonski drami, makedonski ljudski in umetni književnosti, o slovstvu malih narodov. — Na koncu so udeleženci »srečanj« obiskali hišo makedonskega pesnika Koče Racina.

V Tetovu pa je bila 24. in 25. novembra ob dvestoletnici rojstva verskega pisatelja Kirila Pejčinovića spominska slovesnost ter z njo združeno znanstveno zborovanje. — Pejčinović je skupaj z Joakimom Krčovskim izdal prve tiskane knjige v makedonskem jeziku. Rodil se je blizu Tetova, v večji in bogatejši vasi Tearce, postal menih in kot tak deloval v različnih makedonskih samostanih, najdlje pa je živel v sosednji vasi Lešok, kjer je tudi umrl. Napisal je več del — »Ogledalo«, Budimpešta 1816, »Tolažba grešnikov«, Solun 1840 —, v svojem epitafu pa je zapustil tudi prve stihe v sodobnem tetovskem narečju. — Na zborovanju so prebrali različne referate o Pejčinovićeve življenju in delu. Prvo skupino bi med njimi lahko predstavljala poročila o problemih literarno-kulturnega značaja, posebej

še predavanje najboljšega poznavalca Pejčinovićevega dela akademika Haralampija Polenakovića. V drugo skupino bi sodili referati, ki so osvetljevali Pejčinovićevo delo z jezikovne strani, v tretjo pa referati, ki so s pisateljevim delom ukvarjali z zgodovinskih, kulturno-socioloških, vzgojnih in podobnih vidikov. Udeleženci so obiskali Pejčinovićevo grob in rojstni kraj. — Prav za to prilagodnost so pripravili fototip-sko izdajo »Ogledala«, katerega tisk je tehnično dovršen, žal pa brez uvodne besede, komentarja in povrhu brez naslova na platnicah. Kakor na »srečanjih«, so tudi tu ob makedonskih znanstvenikih in strokovnjakih s prispevki sodelovali profesorji iz Norvega Sada, Beograda, Prizrena in Ljubljane.

Dragi Stefanija
Filozofska fakulteta v Ljubljani

ABSOLVENTSKA EKSKURZIJA SLAVISTOV PO MAKEDONIJI MAJA 1971*

Od 4. do 11. maja 1971 je bila absolventska ekskurzija po Makedoniji. Vodil jo je lektor Dragi Stefanija. Namen ekskurzije je bil seznaniti se z literarno-jezikovnimi in kulturno-zgodovinskimi značilnostmi republike Makedonije, še posebej njenega zahodnega in osrednjega dela.

4. maj. — Pot nas je vodila preko Zagreba in Beograda do Kragujevca, kjer smo prenočili.

5. maj. — Zjutraj smo si ogledali Šumarice, kjer so nas številni spomeniki opomnili na tragične trenutke 21. oktobra 1941, ko so okupatorji pobili več kot sedem tisoč Kragujevčanov.

Krog poldneva smo se že vozili po Makedoniji. Prvi krajši postanek je bil v Tetovem, mestu z značilno Šareno džamijo, starim turškim mostom, kot tudi lepimi primerki hiš turških begov 18. in 19. stoletja. V Tearcu (Tetovsko) je bil rojen *Kiril Pejčinović*, prvi makedonski prevajalec, hkrati pa tudi zadnji južnoslovanski hagiograf (Žitje na knez Lazar). Njegovo književno delo obsega: *Ogledalo* (1816) — trebnik (priročnik za verski obred), *Utešenje grešnim* (1840). To je prva knjiga, tiskana v prvi makedonski tiskarni v Solunu. Obe deli sta napisani v tetovskem narečju. Meniha *Kiril Pejčinović* in *Joakim Krčovski* sta v slovstvo vpeljala makedonščino.

* Poročilo objavljamo tudi kot osnutek za organizacijo podobnih potovanj. Op. ur.

Pot nas je preko slikovite pokrajine ob reki Radiki in Mavrovskem jezeru popeljala do samostana Sv. Jovan Bigorski. Le-ta je bil zgrajen že v 12. stoletju, toda današnja stavba je iz 19. stoletja. Znan je predvsem po ikonostasu z lesorezom, ki pomeni eno največjih dragocenosti v Makedoniji. Nedaleč od tod sta bila v planinski vasi Lazaropole rojena dva sodobna makedonska književnika: *Ante Popovski* in *Simon Drakul*. Ante Popovski je najizrazitejši makedonski filozofski pesnik (Odblesoci, Vardar, Nepokor), Simon Drakul pa je pisatelj makedonske vasi (zbirka pripovedk Planinata i dalečinite).

Skozi divjo sotesko Črnega Drima nas je pot vodila h glavnemu postajališču ekskurzije — Ohridu.

6. maj. — Prvi dan bivanja na Ohridu. — Ohrid se zgodovinsko prvič pojavi v 2. stol. pr. n. št. z grškim imenom Lihiidos. Iz 5. stoletja so ohranjeni ostanki zgodnje-krščanske bazilike. V 8. stoletju dobi slovansko ime Arhida. Konec 9. stoletja sta tam delovala učenca Cirila in Metoda Sv. Kliment in Sv. Naum. Osnovala sta Ohridsko književno šolo. To šolo imajo za prvo slovansko univerzo, kjer so vzgajali prve makedonske duhovnike. Za potrebe Ohridske književne šole je *Kliment* veliko prevajal in tudi sam ustvarjal. Glagolica in jezik bratov Cirila in Metoda sta najpomembnejši karakteristiki te šole. Klimentov sodelavec je bil *Naum Ohridski*, ki je nekaj

časa deloval v Preslavski književni šoli. Ob jugozahodnem delu Ohridskega jezera, pod planino Galičico je zgradil samostan Sv. Arhangel, danes imenovan Sv. Naum. Tu je deloval 10 let.

Sredi 19. stoletja je makedonska literatura dobivala novo obliko, iz pretežno cerkveno-poučne se razvija v posvetno. V tem obdobju je deloval pomemben makedonski pesnik *Gligor Prličev* z Ohrida. Potegoval se je za vseslovanski jezik, v katerem je napisal slovnico, ki pa je ostala v rokopisu (hranijo ga v Bolgariji). Pesnil je tudi v grškem jeziku (Serdarot). Znana je tudi njegova avtobiografija v ohridskem narečju. Imenovali so ga makedonski Homer.

Glavne kulturnozgodovinske spomenike na Ohridu nam je razkazoval in izvrstno komentiral umetnostni zgodovinar Risto Kuzmanovski. Ogledali smo si Samuilovo trdnjavo, ki je nastala pred 2000 leti in nosi ime po makedonskem carju Samuilu. Pod obzidjem trdnjave so vidni ostanki antičnega gledališča (3. ali 2. stol. pr. n. št.) za 500 gledalcev. Na temeljih nekaterih zgodnjekršćanskih bazilik (5., 6. stol.) so bile zgrajene novejšje cerkve: Sv. Panteleimon (9. stol.), Sv. Sofija (11. stol.), Sv. Kliment (13. stol.). V cerkvi Sv. Pantelejmona se je odvijalo bogato književno delo v cerkvenoslovanskem knjižnem jeziku. Sv. Sofija je bila katedrala ohridske nadškofije. V 15. stoletju so jo Turki preuredili v džamijo in ustvarili njeno današnje podobo. Najstarejše freske pripadajo slikarstvu 11. stoletja. Posebna zanimivost slikarstva te cerkve je najstarejši znani portret Klimenta Ohridskega.

Cerkve sv. Klimenta je po pomembnosti drugi srednjeveški spomenik na Ohridu. Zaradi svoje arhitekture in fresk spada med najvažnejše jugoslovanske srednjeveške kulturne spomenike. V cerkvi je ena najznamenitejših zakladnic srednjeveških ikon na svetu, tu je bila zbirka slovanskih in grških rokopisov, pisanih od 10. do 19. stoletja; danes so shranjeni nekateri v Narodnem muzeju na Ohridu, drugi so v bolgarskih muzejih.

7. maj. — drugi dan bivanja na Ohridu. — V restavrirani hiši znane trgovske rodbine bratov Robev (19. stol.) so uredili Ohridski narodni muzej. Posebno pozornost zaslužijo epigrafski spomeniki, antične skulpture, reliefi, numizmatična zbirka, srednjeveške ikone. Muzej poseduje bogato zbirko grških in slovanskih rokopisov od 10. do 19. stoletja.

Ob izviru Črnega Drima leži mestece Struga. V soboto, ko imajo tu semenj, je mogoče v velikem številu videti živopisne narodne noše iz okolice. Zanimivost Struge je naravoslovni muzej z bogato zbirko favne iz tega okolja. V Strugi smo prisostvovali pravoslavnemu obredu na čast Sv. Jurija.

Struga je rojstno mesto več pomembnih makedonskih literatov: Brata Miladinova (19. stol.) sta prava začetnika makedonskega slovstva in najpomembnejša prosvetitelja makedonskega naroda v preteklem stoletju.

Dimitar Miladinov je uvedel cerkvenoslovanski in makedonski jezik v cerkev in makedonski jezik v šolo. Zlasti je pomemben kot zbiralec narodnega blaga.

Konstantin Miladinov je začetnik sodobne makedonske književnosti; njegove pesmi v struškem narečju so že prava poezija.

V preteklem stoletju je bil v Strugi rojen Jordan Černodrinski. S svojo gledališko skupino je gostoval po Makedoniji — predvsem z enodejankami. Tema njegovih dramskih tekstov je življenje podjarmljenih Makedoncev. Najboljša med njimi je Makedonska krvava svatba, po kateri je bil posnet film.

Iz Struge izhaja tudi sodobni makedonski prozaist *Vlado Malevski*. Med prvimi je vnesel motive NOB v makedonsko prozo.

8. maj. — Potovali smo po Prespanski kotlini in se preko obronkov Pelisterja spustili do Bitole. V neposredni bližini Bitole smo si ogledali ostanke antičnega mesta *Hercleja Lincestis*. Prvič ga omenjajo v 4. stoletju pr. n. št. Vredni ogleda so predvsem lepi mozaiki.

Iz Bitole nas je po plodni Pelagoniji peljala pot proti Prilepu. Od tod izvira več književnikov: *Kole Čašule* je začel s prozo, kasneje pa se je posvetil slovnici; *Stale Popov* najpogosteje opisuje svoj kraj in življenje preprostih ljudi v Mariovem. Napisal je več romanov in nekaj novel. *Stale Popov* je folklorni pripovednik, zgodovinske motive povezuje z legendami, imenujejo ga zadnjega ljudskega pripovednika. *Blaže Koneski* je eden najpomembnejših makedonskih jezikoslovcev: Makedonski pravopis (v sodelovanju s Krumom Toševom, 1950), Makedonska gramatika, Istorija na makedonski jazik). Znan je tudi kot pesnik: *Mostot* (1945), *Zemljata i ljubovta* (1955), *Pesni* (1953), *Veziljka* (1959).

Na poti proti Titovemu Velesu stoji antično mesto Stobi. Posebno pozornost zbujata grški amfiteater, ki je bil v rimski dobi preurejen za gladiatorske boje.

9. maj — Ob Vardarju smo nadaljevali pot do Titovega Velesa, ki je zanimiv zaradi posebne arhitekture iz 19. stoletja. Tu sta bila rojena dva pomembna pisatelja:

Koča Racin (1908—1943) se je rodil revnemu lončarju. Zelo zgodaj se je priključil delavskemu gibanju, sodeloval v NOB; padel je leta 1943. Pesniti je začel v srbskem jeziku (makedonščina je takrat veljala za južnosrbsko narečje). Polagoma pa se je oprijel svojega makedonskega jezika. Leta 1939 je v Samoboru pri Zagrebu izšla njegova pesniška zbirka *Beli mugri*. Med okupacijo so mu uničili rokopis romana *Afion* (Opij). *Racinovo* poezijo preveva socialna miselnost (v okviru boja za nacionalno samostojnost makedonskega naroda). *Kole Nedelkovski*, rojen blizu Velesa v vasi Vojnica, je izrazit ljudski pesnik. Prvo pesniško zbirko je izdal leta 1940 v Sofiji pod naslovom *Mskavici* (Bliski), druga zbirka je izšla 1941 *Peš po svetot*. Pesnil je pod vplivom narodne poezije. V pesmih je opeval predvsem svobodomiselnost in borbeni duh Makedoncev.

8. maja zvečer smo prispeli v kulturno, gospodarsko in politično središče Makedonije — Skopje.

9. maj. — V dopoldanskih urah smo si ogledali mesto. V Mustafa pašini džamiji nas je hafiz seznanil z nastankom džamije in nam prebral nekaj odlomkov iz korana.

Na vzpetini Vodno, nedaleč iz Skopja, stoji čudoviti samostan Sv. Pantelejmon (12. stoletje). Posebna vrednost v njem so freske. Večer smo preživel v čardaku (gostišče v narodnem slogu), kjer smo poslušali melodije na svojevrstnem instrumentu gajde (iz ovčjih kož).

10. maj. — Velika zanimivost ekskurzije je bil ogled Inštituta za makedonski jezik Krste Misirkov, kjer sta nas z delom ustanove seznanila direktor Krum Tošev in znanstveni sodelavec Blagoje Korubin. Inštitut ima pet oddelkov: onomastika, leksikologija, dialektologija, zgodovina jezika, sodobni jezik. Prvo veliko delo inštituta je bil slovar makedonskega jezika, v treh knjigah. Osnovo današnjega makedonskega knjižnega jezika tvorijo osrednja makedonska narečja: veleško, prilepsko, bitolsko in ohridsko narečje. Pobudnik takšne osnove je bil makedonski jezikoslovec *Krste Misirkov* v svojem delu *Za makedonskito raboti* (1903). Prav ti govori premorejo največ skupnih lastnosti z drugimi makedonskimi narečji.

Okoli poldneva smo zapustili Skopje in se napotili proti Beogradu. Vmes smo se še dvakrat ustavili. Prvič v Vranju — rojstnem mestu srbskega realista *Borisava Stankovića*; ogledali smo si njegovo rojstno hišo in Pašin konak (18. stoletje), ki je preurejen v muzej. Drugič smo se ustavili v Nišu, kjer smo si ogledali znamenito Čele Kulo.

Pozno zvečer smo prispeli v Beograd, naslednji dan pa smo nadaljevali dolgo pot proti domu.

Vida Udovič,
Vlado Jereb
Ljubljana

IZ BELORUSKEGA JEZIKOSLOVJA

A. E. Suprun, *Lekcii po jazykoznaniju*. Izd. BGU. Minsk 1971. 144 s.

— Knjižica obsega šest predavanj, v katerih avtor razpravlja o osnovnih funkcijah jezika; prikazuje glavne postopke pri raziskovanju besedišča in slovnice ter odkriva in osvetljuje vzroke za jezikovne spremembe. Avtor posega v svojih predavanjih v osrednja vprašanja modernega jezikoslovja, pri tem pa ne zanemari vidikov in dosežkov tkim. klasičnega jezikoslovja. Izbor predavanj je sicer namenjen slušateljem-filologom, ki že poznajo osnovno predmetno terminologijo, vendar bo koristil tudi

drugim bralcem, ki jih zanimajo jezikovna vprašanja.

A. E. Suprun, *Časti reči v ruskom jazyke*. Prosveščenie. Moskva 1971. 135 s.

— Vprašanje besednih vrst je bilo v ruskem jezikoslovju zmeraj bolj ali manj prisotno. V prvem delu knjige avtor spremlja in pretresa razvoj pogledov na besedne vrste v ruski slovnični literaturi od 16. stoletja do danes. Zaustavlja se zlasti pri takšnih predstavnikih ruske slovnične misli, kot so bili Lomonosov, Potebnja, Bogorodickij, Fortunatov, Sahmatov, Peškovskij,

Ščerba, Meščaninov in Vinogradov. Prvi del zaključuje avtor s prikazom pojmovanja besednih vrst v matematičnem jezikoslovju zadnjih let.

V drugem delu razpravlja avtor o besednih vrstah kot o verjetnostnih skupinah besed s skupnimi slovnimi lastnostmi.

M. G. Bulahaŭ, *Gistoryja prymetnikaŭ belaruskaj move XIV—XVII stagoddzjaŭ*. Častka 2. Sintaksični narys. Minsk 1971. 294 s.

— Obsežna razprava o zgodovini beloruskega pridevnika do 17. stoletja je nadaljevanje avtorjevega dela *Prymetnik u belaruskaj move* (1964). V pričujoči knjigi osvetljuje Bulahaŭ na osnovi bogatega gradiva iz starobeloruskih spomenikov sintaktično plat pridevnikov. Obravnava njihovo atributivno in predikativno funkcijo, zveze pridevnikov z nedoločnikom ter zveze s samostalnikom brez predloga in s predlogom v odvisnih sklonih. Razpravo končuje avtor s poglavjema o konstrukcijah s primernikom in presežnikom ter z zvezami pridevnika s prislovom.

V. M. Čekman, *Gistoryja procipastaŭlennjaŭ pa cvjordasci — mjakkasci ŭ belaruskaj move*. Akademija navuk BSSR. Minsk 1970. 152 s.

Vprašanje soglasniških opozicij po trdostimehkosti v slovanskih jezikih kljub številnim obravnavam (prim. literaturo na str. 142—151) še ni v celoti rešeno. Avtor s širokih splošnoslovanskih izhodišč zasleduje vznik in razvoj tega pojava v beloruščini. V dodatku (131—141) predstavi Čekman soglasniške opozicije po TM v nekaterih sodobnih knjižnih jezikih (beloruski, gornjeljuški, letski, makedonski, slovenski, madžarski). Avtorjeva trditev (str. 140), da se slovenski soglasniki *š, ž, č* ne morejo vezati z *j*, ne ustreza resničnosti (npr. z mišjo, z lažjo, z nočjo).

P. V. Vjarhoŭ, *Nazoŭniki na -ar (-jar) u belaruskaj move*. AN BSSR. Minsk 1970. 64 s.

— Avtor obravnava besedotvorje samostalnikov na *-ar (-jar)* v zgodovini beloruskega jezika. Zbral je nad 600 ustreznih samostal-

nikov, jih historično dokumentiral in pomensko razložil.

M. S. Vasileŭski, *Praduktyŭnyja typy dzejaslovaŭ u sučasnaj belaruskaj move*. Minsk 1970. 110 s.

— V knjigi analizira avtor dva produktivna vzorca beloruskega glagolskega besedotvorja, glagole na *-ničac' (-ičac')*, ki so se v zadnjih dveh stoletjih zelo razmnožili v vseh treh vzhodnoslovanskih jezikih (v bolgarščini srečujemo le ruske izposojenke tega tipa), in tkim. »posnemovalne« glagole s pripono *-a- (in -ka-)*, ki označujejo vzklike in druge glasove ljudi in živali (npr. *hli-pac', cmakac', čyrykac' hihikac', mjaukac'* ipd.).

L. P. Padgajski, *Slovazlučenne ŭ belaruskaj move*. Minsk 1971. 192 s.

— Delo je napisano kot študijski pripomoček za študente beloruščine; obravnava celoten sistem glagolsko-imenskih besednih zvez, ki izražajo krajevne, časovne, vzročne in namenilne odnose. Gradivo je avtor izbral iz blr. leposlovja, iz strokovne literature in iz ljudske tvornosti.

A. P. Gruca, *Razvicco skladanazaležnaga skaza ŭ belaruskaj move*. AN BSSR. Minsk 1970. 272 s.

— V monografiji obravnava avtor razvoj beloruskega zloženega stavka v starobeloruskem pismenstvu od 14. do 17. stoletja; to stanje primerja s podobnimi procesi v ruščini, ukrajiniščini in poljščini ter s pojavi v današnjih beloruskih narečjih in v knjižnem jeziku. Avtor ugotavlja za navedeno obdobje naraščanje števila podrednih veznikov in razmeroma močno razvejanost njihovih funkcij.

Lingvistyčnyja dasledavanni. Zbornik artykulaŭ. Filalagični fakul'tet. Minsk 1971. 292 s.

— Zbornik obsega 33 razprav beloruskih jezikoslovcev; največ avtorjev obravnava vprašanja beloruske leksike in frazeologije. V zborniku srečamo tudi nekaj primerjalnih leksikoloških tem (v zvezi s poljščino, ruščino in dr.)

F. J.
Ljubljana

Naročnike, ki še niso poravnali naročnine za letošnji letnik, prosimo, da vplačajo naročnino po položnici na naš račun pri SDK 501-8-4.

Uprava